

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
FILOZOFSKI FAKULTET
ODSJEK ZA SOCIOLOGIJU

DIPLOMSKI RAD

TAMNICE I LASERI:

NEKE PSIHOSOCIJALNE, SOCIOKULTURNE,
SOCIODEMOGRAFSKE I SOCIOEKONOMSKE ODREDNICE
AFINITETA PREMA FANTASTIČNOM (S POSEBNIM OSVRTOM NA
FILM)

Tomislav Keglević Radanović
Mentor: prof. dr. sc. Benjamin Čulig

Zagreb, rujan 2016.

SADRŽAJ

1. Uvod.....	3
2. Teorijski koncepti.....	4
2.1. Osnovne premise.....	4
2.2. Fantastični žanr.....	6
2.2.1. Fantazija.....	6
2.2.2. Horor.....	9
2.2.3. Znanstvena fantastika.....	11
2.3. Odrednice afiniteta prema fantastičnom.....	12
2.3.1. Sociodemografske i socioekonomske odrednice.....	12
2.3.2. Psihosocijalne i sociokulturne odrednice.....	12
2.4. Weberijanska racionalizacija.....	16
2.4.1. Racionalizacija i zalazak ideja prosvjetiteljstva.....	16
2.4.2. Raščaravanje kao posljedica i posljedice raščaravanja.....	17
2.5. Upoznatost sa žanrom i afinitet prema žanru.....	20
2.6. Hipoteze.....	22
2.7. Konceptualna shema.....	23
3. Metodologija.....	24
3.1. Uzorak.....	24
4. Rezultati.....	25
4.1. Sociodemografski i socioekonomski čimbenici.....	25
4.1.1. Samoprocjena imovinskog stanja.....	25
4.2. Sustav vrijednosti.....	26
4.3. Psihosocijalni i sociokulturni čimbenici.....	28
4.3.1. Religijska samoidentifikacija.....	28
4.3.2. Postojanje fantastičnih bića.....	30

4.3.3. Strah od fantastičnih bića.....	31
4.3.4. Lokus kontrole.....	36
4.4. Afinitet prema fantastičnom.....	38
4.4.1. Stav prema fantastičnom filmu.....	38
4.4.2. Motivi fantastičnog – interes za fantastične teme.....	41
4.4.3. Odgledani filmovi.....	44
4.4.4. Vlastite ideje.....	46
4.4.5. Indeks afiniteta prema fantastičnom.....	46
4.5. Povezanost inklinacije ekonomskom materijalizmu i afiniteta prema fantastičnom.....	47
4.6. Povezanost spola i imovinskog statusa s afinitetom prema fantastičnom.....	47
4.7. Povezanost afiniteta prema fantastičnom s vjеровanjima, strahovima, religioznošću i lokusom kontrole.....	50
5. Rasprava.....	52
6. Zaključak.....	55
7. Literatura.....	56
8. Prilozi.....	59
Sažetak/Summary.....	60

1. UVOD

Odudaranje od doživljavane svakodnevnice ili stvarnosti situacija je prema kojoj se ljudi orijentiraju sukladno svom svjetonazoru. Fantastično je dio kompleksa ljudskog stanja, od najranije povijesti do današnjih dana, a postojanje i kvalitetu odnosa prema fantastičnom moguće je provjeriti kroz određene psihosocijalne, sociokulturne, sociodemografske i socioekonomske indikatore. U konačnici, ti su indikatori odraz tipa svjetonazora (ili *životnog svijeta; lifeworld, Lebenswelt* (Schütz, 1970)), koji je u ovom radu dihotomno shvaćen kao ekonomski materijalistički i nematerijalistički¹.

Do sada su se sličnim pitanjima bavili radovi prvenstveno iz domena književnosti, filmologije, psihologije, i estetike, a ovdje će se problemu pristupiti kroz sociologijsku prizmu i fokusiranje na fantastično u filmu².

Ponajprije bismo trebali odrediti što shvaćamo pod sintagmom *fantastičnog žanra filma*: pod tim ćemo prvenstveno podrazumijevati horor (filmove strave), science fiction (znanstvenu fantastiku) i fantasy (fantastični film). Stupanj u kojem je žanrovska pripadnost bitna i istaknuta varira, razlike su suptilne i često nejasne, a ti se žanrovi nerijetko i preklapaju. Premda je teško odrediti granice između žanrova, postoje određeni leitmotivi koji svojom semiotskom težinom pomažu odrediti i složena djela u neku kategoriju, odnosno, žanr. U tom smislu čarobni prsteni i drevni mačevi evociraju romantičarski kvazi-srednjovjekovni ambijent, elektromehaničko glasanje kabine svemirskog broda daje znanstveno-fantastičnu atmosferu, a monstrum čija se silueta šulja u sjeni izaziva jezu.

Filmovi koji fantastične elemente uzimaju kao sekundarne neće biti u fokusu pažnje ovog rada, niti će u ovom radu biti riječi o komparacijama pisane i snimljene verzije priča; oboje bi u ovom kontekstu bilo preopsežno. Namjera je ovog rada analizirati one aspekte ljudskog ponašanja koji najčvršće impliciraju razloge afiniteta prema fantastičnom. Važno je napomenuti da ljudi skloni međusobno različitim stavovskim opcijama mogu imati zajedničke interese; postojanje određene poželjnosti za fantastično kod pojedinaca ne povlači za sobom nužno njihovo pripadanje istoj domeni svjetonazora.

¹ Materijalizmom se u ovom radu shvaća njegova ekonomska varijanta, taština i sklonost pokazivanju luksuza.

² Film je odabran kao prostor istraživanja fantastičnog jer je filmu kao formi inherentan potencijal neintendiranog zahvaćanja ili smišljenog prikazivanja većine aspekata svakodnevnice, tj. duha vremena.

Cilj ovog istraživanja je ustanoviti neke psihosocijalne, sociokulturne, sociodemografske i socioekonomske odrednice afiniteta prema fantastičnom, a sukladno dobivenoj empirijskoj građi, moguću tipologiju razloga interesa za fantastično. Pritom ćemo dobivene rezultate nastojati protumačiti u kontekstu spektra vrijednosno-stavovskih preferencija. Ti su rezultati pokušaj razjašnjavanja aspekata afiniteta prema fantastičnom. Svrha je ovog rada dvostruka: ispituje se stanje i testira teorijska pozadina. Navedene pretpostavke ukazuju i napotencijal ekstrapolacije pronađenih rezultata na istraživanja drugih razina općenitosti.

Naslovna se sintagma objašnjava načinom evokacije *fantasy*, horor ili SF ambijenta kroz spektar motiva od tamnica do lasera, a ovaj tekst ulazi u prostor pozadine tog procesa. Bio njen stupanj visok ili nizak, bila ona afirmativna ili negirajuća, zainteresiranost za fantastično postoji, i povratno, postojeći je njen impakt na društvo. Mišljenje je autora da ta sprega nije zanemariva niti nevažna; štoviše, ona je prožimajuća, zanimljiva i zagonetna, svakako vrijedna istraživanja.

2. TEORIJSKI KONCEPT

2.1. OSNOVNE PREMISE

Sustav vrijednosti je kompleks naučenih i formiranih uvjerenja i stavova koji se manifestiraju kroz ljudsko ponašanje, odnosno, kroz međuljudsku interakciju. Krenuvši od ove premise, možemo izdiferencirati skupove psihosocijalnih, sociokulturnih, sociodemografskih i socioekonomskih karakteristika koje proizlaze iz sustava vrijednosti; posljedično, možemo ispitati povezanost relevantnih odrednica s afinitetom ili odbojnošću spram fantastičnog.

U ovom se radu spominjanje materijalizma odnosi na ekonomski materijalizam, tj. na svjetonazor taštine čije vrijednosti uključuju akumulaciju i pokazivanje objekata luksuza. Ekonomski materijalizam je različit i od Inglehartovog (2008) materijalizma, temeljenog na Maslowljevoj hijerarhiji potreba iskazanoj kroz određenu kohortu s određenom povijesno-društvenom pozadinom, što se može tumačiti Rokeachevom (1973) razlikovanju stavova od potreba. Osoba koja je inklinirana ekonomskom materijalizmu bliska je Sprangerovom (1942) ekonomskom tipu ličnosti, što je bliže *lifeworld* materijalizmu i utilitarističkom redukcionističkom svjetonazoru. Ličnost je, kako to tumači Mladen Zvonarević, kategorija u kojoj su sadržane i univerzalne osobine

zajedničke svim ljudima, i neponovljive specifičnosti koje čine individuu različitom od svih drugih ljudi (Zvonarević, 1985:136). Važno je imati na umu da svrstavanje pojedinaca ili grupe u kategoriju osoba koje fantastično zanima ne povlači za sobom da te osobe dolaze iz populacije istih karakteristika³.

S obzirom na to da će tema biti ispitivana kroz prizmu filma, definirajmo (filmski) žanr kao kompleksni ikonografski, vizualno i tematski specifičan vid izraza (ponekad i glazbeno specifični, ili specifičan po *zvukovnom pejzažu*), uz norme o ambijentima, radnji, likovima i odnose među njima. Oblikuje se kako manje ili više nezavisnim radom autora, tako i publikom koja traži određen sadržaj prezentiran na određen način; taj proces Thomas Schatz zove *povratnim sklopom (feedback circuit)* (Schatz, u Worland, 2007). Ovdje možemo dodati i razmatranja Howarda S. Beckera u sličnoj maniri: „(...) vidimo da estetičari (ili tko god obavljao taj posao) pružaju temeljno načelo po kojemu umjetnička djela opravdavaju svoju egzistenciju i zasebnost, i time svoj zahtjev za potporom. Umjetnost i umjetnici mogu postojati bez takvog načela, ali imaju više poteškoća kad njihovo pravo na to drugi osporavaju“ (Becker, 2009:186). Dopunimo to Beckerovom konstatacijom da „svijet umjetnosti zrcali društvo u cjelini“ (Becker, 2009:382)⁴. Becker i Schatz govore o inhibiciji i potenciranju određenog sadržaja kroz spregu autora i publike, a Rick Altman (1999) pak piše da konzumiranje žanrovskog sadržaja stvara svojevrsnu poveznicu među ljubiteljima istog žanra. Ti se aspekti filma (odnos autora i publike, odnosi unutar publike) neće dalje obrađivati u ovom radu.

Slijedi analiza *fantasy*, SF i horor instanci fantastičnog. One su ovdje razdijeljene da bi se rasvijetlila njihova *differentia specifica*, ali se ne bi trebali shvaćati kao zatvorene cjeline. Najčešće se u djelima fantastike naziru neki ili svi od navedenih idealtipova.

³ Analogno matematičkoj funkciji, pravilu operacije prema kojem jedan *input* korespondira samo s jednim *outputom*, no isti *output* može biti rezultat različitih *inputa*.

⁴Gdje jesvijet umjetnosti definiran kao entitet koji se sastoji „od svih ljudi čije su aktivnosti nužne za proizvođenje karakterističnih djela koja taj svijet, a možda i drugi, definiraju kao umjetnost“ (Becker, 2009:63).

2.2. FANTASTIČNI ŽANR

Fantastično se, osim što se može reći da eksplicitno odudara od svakodnevnog ili onog što se percipira svakodnevnim, ovdje dijeli na horor, SF i *fantasy*⁵. Rijetko se ostvarenje fantastičnog žanra iskristalizira unutar okvira samo jednog od tri ovdje korištenih modova, a i razlike su među njima difuzne, te se horor, SF i *fantasy* preklapaju. Ipak, ukažimo na postojanje određenih leitmotiva koji svojom semiotskom težinom usmjeravaju kategoriziranje pojedinog rada u neku potkategoriju fantastičnog⁶. Tako čarobni prsteni i drevni mačevi evociraju romantičarski kvazi-srednjovjekovni *fantasy* ambijent, elektromehaničko glasanje kabine svemirskog broda daje znanstveno-fantastičnu atmosferu, a monstrum čija se silueta šulja u sjeni izaziva jezivu jezgru horora. K tome, leitmotivi žanra organizirani su u karakterističnu strukturu⁷. Narativne bliskosti i specifičnosti, a i manifestacija/vizualni stil tvore splet fantastičnog žanra kao cjeline, a podžanrove (horor, SF i *fantasy*) kao holističke sastavnice. Zato će se kroz ovaj rad baratati fantastičnim generalno i podžanrovima posebno u isto vrijeme, koristeći uobličene podžanrove za otkrivanje potencijalnih obrazaca konzumacije određenih formata fantastičnog.

2.2.1. FANTAZIJA⁸

Fantastično je to što nije zbilja pristuno i čega nema, ili se vjeruje da ne postoji, u ovom, *primarnom svijetu* (Tolkien, 1983).

⁵Odgovarajući bi hrvatski prijevodi glasili film užasa ili strave, znanstvena fantastika (ZF) i fantastični ili fantazijski film. Kroz ovaj će se rad koristiti engleske varijante termina, zbog opterećujućeg karaktera prijevoda u kontekstu preciznog pisanja i prohodnosti teksta, a i zbog etabliranosti stranih pojmova.

⁶Razlikovanje (pod)žanrova korisno je kod određivanja *tona* filma, pa i publike koja određen ton traži. Taj ton uspostavljaju upravo leitmotivi. Mišljenje je autora da je smisleno razlikovati podžanrove prema leitmotivima, i to tek na opisnoj, konotacijskoj razini.

⁷Ne radi se nužno o *urednoj* strukturi; za žanr može biti karakterističan i kakofonijski nadrealizam (npr. ekspresionistički film ili idejni temelj *dada* pokreta).

⁸Tolkien koristi termin *fantasy*. Zbog specifičnosti ovog poglavlja i konteksta u kojem Tolkien termin koristi, on je preveden s *fantazija*. Ta je forma odabrana da se smanji mogućnost konfuzije s *fantastičnim* kao kategorijom koja obuhvaća (pod)žanrove horor, SF i *fantasy*, što se objašnjava dalje u tekstu. Kroz ostatak je rada termin kao označitelj podžanra ostavljen u uvriježenoj, engleskoj formi (*fantasy*).

Bajke su drevne, i rezultat su nezavisne invencije, nasljeđa i difuzije ideja kroz povijest i prostor svijeta (Tolkien, 1983). Bajka (*fairy story*) je priča koja koristi motive iz *Zemlje Vilenjaka* (*Faërie*⁹, *Elfland*), bez obzira je li joj cilj satira, avantura, propitivanje morala ili fantazija (*fantasy*) (Tolkien, 1983). Radi li se o satiri, da bi bajka bila bajka, ne smije ismijavati magiju; ona se mora shvaćati ozbiljno i ne smije se razjašnjavati¹⁰ (Tolkien, 1983). Magija tu nije cilj sama sebi, ona služi ispunjavanju primordijalnih ljudskih potreba, među kojima su ispitivanje bespuća prostora i vremena i zajedništvo s drugim živim bićima (Tolkien, 1983). Ako se priča bavi time, bilo mehanizmima magije ili stroja, ovisno o stupnju uspješnosti približava se aromi bajke (Tolkien, 1983).

Bajke nisu tek priče za djecu, naprema klasičnim mitovima za *ozbiljnog čovjeka* (Tolkien, 1983). Prema Tolkienu, pogrešno je tumačenje odnosa mitologija i bajki pri kojem su (1) akteri mitova personifikacije prirodnih pojava, (2) priče o njima alegorije koje su pak herojski epovi i sage lokalizirali i humanizirali, da bi na koncu (3) mit postao puka bajka – priča za djecu (Tolkien, 1983). Vjerojatnije je suprotno, jer te prirodne ili pretpostavljene pojave mogu biti opremljene osobnim značenjem samo od strane čovjeka; osobnost se može izvesti samo iz osobe (Tolkien, 1983). Ipak, ta dva gledišta vjerojatno su komplementarna i simultano su utjecala na razvoj priče¹¹, pripisujući osobe i osobnosti pojavama i prikazujući i interpretirajući pojave kroz personifikaciju (Tolkien, 1983). Ukus za bajke razvija se s godinama (Tolkien, 1983).

Um, jezik i priča su u svijetu povezani; tako su isprepleteni i jezik i čarolija (Tolkien, 1983). Izum pridjeva je povezan s inkantacijama, koje su dio govora mitske

⁹Korijen i smisao riječi *fairy* i *faërie* tiče se magičnih moći i upravljanja sudbinom, a Tolkien se zapisom pojma kao *faërie* htio odmaknuti od konotacija deminutivne umiljatosti *fairy*. U hrvatskom je distinkcija prevedena kroz dihotomiju vilenjak/inja – vila.

¹⁰Tj., ne smije biti *explained away* (Tolkien, 1983:4). Teško je prevesti tu sintagmu bez kraće elaboracije; riječ je o zabrani objašnjavanja magijskih mehanizama mundanim relacijama, ili u ime apologetike vjerodostojnosti pripovijesti. No, to ne znači da čarolija nema svoj tehnološki objašnjiv mehanizam; upravo je određena konzistencija magijskog svijeta ono što mu daje kredibilitet. Tolkien (1983) zato daje uputu da se bajke predstavljaju kao istinite. Uz to, impliciranje umjesto analitičkog prikaza može potaknuti neposredniji doživljaj tematike. Takav pristup postoji u nekim japanskim estetskim tradicijama, koje drže do takvih svojstava entiteta da oni heuristički dovode do spoznaje o lijepom. Na taj način mogu biti shvaćeni koncepti *sabi* i *yuugen*, koje opisuje Deutsch (1975).

¹¹ Tolkien ovdje misli na *mit* i *bajku*.

gramatike (Tolkien, 1983). Isti um koji je označio nešto kao teško, sivo ili sporo razmišljao je i o čaroliji kojom bi teške stvari mogle letjeti, biti lake i brze (Tolkien, 1983). Kada apstrahiramo (npr. oduzmemo modrinu nebu, crvenilo krvi, ili zelenilo travi), već imamo čarobnu moć na jednoj ravni, i želju rukovati tom moći u svijetu van našeg uma (Tolkien, 1983); tako čovjek u fantaziji postaje *sub-kreator*, a esencijalna je moć bajke ostvarivanje fantastičnih vizija (Tolkien, 1983).

Poput Poea (2004), Tolkien čini distinkciju između puke mašte (*fancy*, tek stvaranje slika) i imaginacije (*imagination*, moć da se idejnim kreacijama daje unutarnja konzistencija stvarnosti) (Tolkien, 1983). Operativna veza između Imaginacije i Subkreacije je umjetnost, a *fantazija* (*Fantasy*) neka bude riječ koja će povezivati subkreaciju po sebi i kvalitetu čudnovatosti u njenom izrazu (Tolkien, 1983). Fantazija i je ekvivalent imaginaciji u smislu odmaka od dominacije opažene „činjenice“ (Tolkien, 1983).

Uvjerljivu fantaziju s odgovarajućim stupnjem unutarnje konzistencije nije lako postići (Tolkien, 1983), no kroz osvrt na vlastito odrastanje i odnos prema bajki Tolkien (1983) pretpostavlja kako uživanje priče ne ovisi o vjerovanju da se fantastični događaj dogodio ili da je uopće moguć. Ako je stvaratelj priče uspješan, stvorit će Sekundarni Svijet u koji se može mislima ući, i u kojem je pripovijest *istinita* i u skladu sa zakonima tog svijeta (Tolkien, 1983). Ako se, zbog okolnosti ili želje mora uložiti volja o ostanku u tom svijetu, radi se o voljnoj suspenziji nevjerice¹², no to je supstitut za više stanje – Sekundarno Vjerovanje (Tolkien, 1983). Odrasli¹³ su u bajci zadržani sentimentima ili pretpostavkom da im se na određeni način priča mora svidjeti, no ako im se doista sviđa, neće morati suspendirati nevjericu, već će u odgovarajućem smislu *vjerovati* (Tolkien, 1983).

Fantazija je prirodna čovjeku; niti narušava ili vrijeđa Razum, niti otupljuje ili zakriva želju za znanstvenom provjerom (Tolkien, 1983). Što je oštrije um, to će bolju fantaziju sastviti (Tolkien, 1983); kreativna Fantazija utemeljena je na shvaćanju da su stvari na svijetu onakve kakve se čine pod suncem (Tolkien, 1983).

¹²Premda nije dana referenca, ovdje se gotovo sigurno radi o Coleridgeovom (2013) konceptu *willing suspension of disbelief*; svjesnom i namjernom suspendiranju nevjerice kako bi se moglo pratiti neku priču.

¹³ Sukladno premisi ovog rada, socijalizirani u racionalizacijskom ambijentu.

2.2.2. HOROR

Nakon što objasnimo većinu elemenata¹⁴ bajki kao relikvije drevnih običaja nekad prakticiranih svakodnevno ili vjerovanja koja su se nekad smatrala vjerovanjima, a ne umišljanjima (*fancies*), još nam i danas ostaje efekt tih starih elemenata; jer drevnost ima intrinzičnu privlačnost (Tolkien, 1983). Bez obzira je li ta privlačnost intrinzična ili konstruirani arhetip koji je univerzalno interpretiran na isti način, otvara prostor pitanju tajanstvenog i čudnog, zastrašujućeg i privlačnog. Kroz posebne aspekte sublimnog, u potrazi za esencijom *užasa*, slijedi pregled zazornog.

Sublimno je ono što uzdiže dušu do trenutaka shvaćanja vlastite veličine (Baillie, 1998), a uključuje zaprepaštenost, strepnju i opskurnost (Burke, 2005). Kod nekih se situacija, poput opisa oluja, sublimno istaknuto isprepliće s užasom (Baillie, 1998). Kant (2011) je, krenuvši od distinkcije lijepog koje šarmira naprema sublimnog koje dirne, zamislio podjelu sublimnog na tri kategorije: (1) zastrašujuće sublimno, popraćeno strepnjom ili melankolijom, (2) plemenito sublimno, popraćeno tihim divljenjem, i (3) veličanstveno sublimno, popraćeno lijepotom. Funkcija prepoznavanja nečega kao lijepog je ugodna, a kao sublimnog strahopoštovanje. Prateći Kantovu tipologiju, upravo zastrašujuće sublimno povlači za sobom pitanje simultano zastrašujućeg, začuđujućeg i privlačnog.

Zazorno je tip kvalitete osjećaja povezan sa zastrašujućim i okolnostima koje do njega dovode (Freud, 1919). Kroz osvrt na Hoffmanove priče, Jentsch karakterizira procjensku nesigurnost (*intellectual uncertainty*) oko nečeg nepoznatog kao zazorno (Jentsch, u Freud, 1919), no zazorno je tip zastrašujućeg koji se zapravo tiče nečeg poznatog (Freud, 1919). Zazorni entitet je *abjekt* (Kristeva, u Kearney, 2003), entitet koji ne možemo imenovati (*unnamable*). Zazorno može biti i nešto poznato neočekivano pronađeno u nepoznatom kontekstu, ili obrnuto, nešto nepoznato neočekivano pronađeno u poznatom kontekstu (Royle, 2003), no ta definicija ne uključuje trenutak nakon objašnjenja ili razumijevanja situacije, koji može rezultirati suprotnim sentimentima poput humora. Zazorno se može javiti i kod sprege podražaja ili svojstava koja se inače razumijevaju sinestetski, a taj je trenutak intenzivan prije razumijevanja izvora ili okidača straha. U toj maniri Kristeva opisuje abjekciju kao iskustvo užasnog stvarnog (*abominable real*) koje predhodi identifikaciji čudovišno

¹⁴ Neki su od tih elemenata zabrane i tabui; „Zaključana Vrata vječno su Iskušenje“ (Tolkien, 1983:11).

uznemirujućeg (Kristeva, u Kearney, 2003). Čin imenovanja znači misliti da se relevantni entitet razumije dovoljno da se na njega referira na određeni način, a nemoć opisa povezana je s buđenjem osjećaja zazornog. Inicijalna sumnja u opaženo čudnovato razriješava se ili pronalaskom *prirodnih* rješenja ili prihvaćanjem *nadprirodnog* (Todorov, u Gunning, 2008); nesigurnost i oklijevanje rezultira *zazornim* (Gunning, 2008).

Isprepletenost poznatog i nepoznatog u istom simbolu *zazornog* njegova je karakteristika. Kroz etimologiju i korištenje riječi koja označava *zazorno* moguće je obuhvatiti njen idejni opseg. Freud (1919) prikazuje razvoj njemačke riječi *unheimlich* kroz razne riječničke definicije preko dva razvojna puta. Jedan se tiče onoga što je *heimlich* (njem. *Heim* – dom), vezanog uz dom, nešto poznato i ugodno, pa uz prefiks negacije *un-* postaje izraz za ono nepoznato, neobično i jezivo. Drugi pak kreće od tajanstvenosti (njem. *Geheimnis* – tajna), pa je *heimlich* ili *heimisch* ono skriveno ili tajno, a uz negaciju postaje otkriveno ili rasvijetljeno. Za povezivanje smisla etimološke i uporabne povijesti izraza korisna je definicija iz riječnika braće Grimm (Freud, 1919): *heimlich* se tiče kuće, udobnog i poznatog, ali isto tako nepoznatog svima izvan kuće, i skrivenog od očiju stranaca. Engleski prijevod glasi *uncanny* i korijen vuče iz proto-indoeuropskog korijena *gno*, znati ili moći, a hrvatski *zazorno*, gdje je *zriti* ekvivalent *vidjeti*, od proto-indoeuropskog *ved* što ponovo znači znati ili moći, a smisleni je ekvivalent grčkog *logosa*. Nakon ovih uvida jasnije je kako ideja iza označitelja obuhvaća i *heimlich* i *unheimlich* kao i poznato i skriveno. Schelling koncizno ali obuhvatno definira *zazorno* kao ono što je trebalo ostati skriveno, ali je otkriveno (Schelling, u Freud, 1919). Freud (1919) pak definira *zazorno* kao iskustvo koje doživljavamo kad potisnute misli prizove neka impresija, ili nadiđena vjerovanja naizgled budu ipak potvrđena. Bez tereta aksioma Freudovih teorijskih pretpostavki, argument o *zazornom* ipak stoji, i dva ponuđena izvora ili okidača¹⁵ *zazornog* strukturno odgovaraju istom obrascu: reevaluaciji i ponovnom pojavljivanju entiteta koje smo držali nadiđenima.

Čudovište može biti *zazorno* jer se takvog nečeg čovjek nekada bojao (u ontogenetskoj ili filogenetskoj prošlosti), makar nije *stvarno* viđeno. *Zazorno* je

¹⁵ *Izvori okidač* nisu ekvivalentni; prvi podrazumijeva intrinzično svojstvo, a drugi tumačenje recipijenta informacije; ipak, oni nisu niti međusobno isključivi, i efekt suočavanja razuma s nerazumljivim može uključivati proces njihove međusobne interakcije.

dijabolično i jer prijeti destabilizacijom društvenih normi i konvencija (Ellison, 2001). U fikcijskim djelima puno stvari koje bi bile zazorne u stvarnosti to nisu, ali situacija se mijenja kad autor smješta radnju u stvarni svijet (Freud, 1919), što možemo pojasniti Tolkienovim (1983) riječima o *vjerovanju* u *sekundarni svijet*. Na koncu možemo konstatirati da je zazorno poseban tip strašnog, i da upravo ta posebnost u kontekstu (filmskog) žanra čini razliku između trilera (*thriller*) i horora (*horror*).

2.2.3. ZNANSTVENA FANTASTIKA

Rabkin (2015) na primjeru dva romana objašnjava razliku između *fantasy* i SFa. *Frankenstein; ili, moderni Prometej* (M. W. Shelley) je prema Rabkinovoj podjeli znanstvenofantastični roman jer ulazi u objašnjavanje mehanizama koji su doveli do fantastičnog ishoda. *Dracula* (B. Stoker) je *fantasy* roman jer su sile odgovorne za fantastične ishode ostavljene čitatelju na razmatranje.

Donekle je upitna primjenjivost tog algoritma razgraničenja žanrova. Primjer je filmski serijal *Star Wars* (LucasArts). Premda vizualnim tropima upućuje da se radi o znanstvenoj fantastici, struktura mu odgovara srednjovjekovnoj trubadurskoj priči. Nije niti impliciran razlog zašto u tom svijetu postoje svemirska putovanja, niti kako funkcioniraju svjetlosni mačevi, dok istovremeno postoji motiv crnog i bijelog viteza, gotovo magijskih moći, pa čak i uvodna rečenica filma koja arhetipski odgovara uvodnom elementu¹⁶ u Proppovoj (2003) analizi bajki. Još jedan primjer koji je pak oblikovao *fantasy* žanr, inspiriran folklorom i noseći motive mača i magije, Tolkienov je mitos *Gospodar Prstenova*. Tu je fantazijsko razrađeno tako da je impliciran mehanizam ostvarenja, koji bi čitatelji danas mogli tumačiti pojmovima iz domena znanosti, no sve ostaje utkano između redaka, pa ton fantastike neopterećene potrebom za raščlambom nije narušen¹⁷.

¹⁶Ovdje se misli na uvodnu rečenicu filmskog serijala *Star Wars* („*Jednom davno, u dalekoj, dalekoj galaksiji...*“ / “*A long time ago in a galaxy far, far away...*“) i na uvodnu rečenicu bajki (*Bilo jednom davno...*).

¹⁷Kada bi, u ispitivanju konzistencije ili plauzibilnosti Tolkienovog svijeta to htjeli, mogli bi nastanak rase orka tumačiti nekom genetskom manipulacijom, ili propuštanje brodova u gotovo nedostižnu zemlju Valinor upravljanjem zakrivljenošću prostora.

U ovom je radu predložen model diferenciranja među podžanrovima fantastičkog temeljen na leitmotivima. Takav pristup ne uzima žanr kao zatvorenu ili temeljnu taksonomsku jedinicu umjetnosti; tu je žanr pomoćna klasifikacijska i opisna kategorija bazirana na latentnim i manifestnim motivima. Zbog difuznih granica zapravo omogućuje opsežniju i precizniju apstrakciju opisa nekog djela u neki skup, olakšavajući tako prepoznavanje relevantnih publika.

2.3. ODREDNICE AFINITETA PREMA FANTASTIČNOM

2.3.1. SOCIODEMOGRAFSKE I SOCIOEKONOMSKE ODREDNICE

Ispitan je standardni set sociodemografskih karakteristika ispitanika: spol i dob. Ovdje potencijalne razlike nastaju zboguvjeta socijalizacije; procesa kojim čovjek usvaja obrasce ponašanja i razvija vlastiti osjećaj za odgovarajuća djelovanja. Preliminarno će biti ispitana povezanost relevantnih karakteristika s domenom fakulteta ispitanika. Vrijedi provjeriti hoće li neki vid fantastičnog biti zanimljiviji određenoj dobnoj skupini, no u ovom se slučaju radi o studentskoj populaciji, pa se u tom relativno kratkom dobnom rasponu ispitanika ne očekuje prepoznavanje razlika. Jedina socioekonomska odrednica ispitat će se samoprocjenom vlastite ekonomske moći u odnosu na svoju okolinu (Čulig i Klasnić, 2009), a dovest će se u vezu s inklinacijom ekonomskom materijalizmu i tumači se kao indikacija integriranosti u racionalizacijsku paradigmu.

2.3.2. PSIHOSOCIJALNE I SOCIOKULTURNE ODREDNICE

Određeni tipovi religijskog sentimenta možda su povezani s određenim motivima čitanja ili načinom čitanja fantastičnog sadržaja, pa će u razmatranje biti uzeta religijska samoidentifikacija¹⁸ (Klasnić i Čulig, 2009). U toj maniri Noel Carroll govori o asocijaciji religijskog sentimenta i horora; da nas stravična, natprirodna bića poput demona privlače zbog njihove moći (Carroll, 1990).

¹⁸ Ovdje se može prepoznati, osim jasnijih stavova vjerovanja i nevjerovanja, i fideistički stav (npr. u Pascalovoj (2006) maniri).

Navedimo i pitanje zanimanja za groteskno i/ili nevjerojatno¹⁹. Carl Plantinga u knjizi o osjećajima publike horor filma piše o važnosti afekta, odnosno emocija u konstrukciji filma. Po njegovom mišljenju, izazvane gledateljeve emocije sudjeluju u interpretaciji narativa, premošćujući čisto kritičko mišljenje (Plantinga, 2009). Drugim riječima, prosudba o sadržaju filma nije samo racionalnog tona ako film izazove emocijsku reakciju kod gledatelja. Za Plantingu, afektivna reakcija na film bitna je za uživanje filma: „Gledanje narativnog filma nije tek intelektualna ili kognitivna vježba, nego je obojana i afektima i osjećajima. Emocije omogućuju zabavu i uživanje. Estetska izvrsnost filma (...) djelomično je određena mogućnošću izmamljivanja emocija i afekata prikladnih njegovu narativnom fokusu i problemima“ (Plantinga, 2009:6). U većoj ili manjoj mjeri, postoji isprepletenost emocija s donošenjem odluka i stvaranjem specifičnih sjećanja, i taj se mehanizam koristi pri stvaranju filma.

Bit će riječi o vjerovanju u postojanje i strahu od raznih (u slučaju fobija, malicioznih) bića i senitmentu zazornog. Noel Carroll (1990) piše da konzumenti horor sadržaja njime napajaju potisnute fantazije, tj. da je u horor fikciji bol put k užtku. Naime, Carroll ističe da je ta gotovo hegelovska sinteza primamljivosti i odbojnosti ključ za razumijevanje horor žanra (Carroll, 1990). Napomenimo također da psihoanalitički pristup obično nema ukomponiranu ideju višedimenzionalnosti fantastičnog (konkretno, horor filma) i svodi kapacitet djela na poigravanje potisnutim i zadovoljavanjem fantazija. Razmotrimo i dva razloga gledanja fantastičnog horor sadržaja koja navodi Carroll. Prvi se odnosi na *čudovište*, koje fascinira iz istih razloga iz kojih i užasava (Carroll, 1990). Pošto je ono fikcijska kategorija, publika si dozvoljava znatiželju (Carroll, 1990), a spomenimo i Carrollovu (2001) opservaciju žanrovske publike koja se vraća strukturalno sličnim narativima. Drugi se razlog vjerojatno više odnosi na komunikaciju u publici ili etabliranje pojedinca u određenoj grupi²⁰: „može se pretpostaviti da neki pripadnici publike (...) jednostavno prisustvuju zbog odvratnosti [sadržaja]“ (Carroll, 1990, 193).

Odnos atrakcije i averzije povezan je i s religijskim sentimentom. Prema Carrollu „(...) privlačnost nadnaravnog horora je u tome što izaziva osjećaj strahopoštovanja koji potvrđuje duboko usađeno ljudsko uvjerenje o svijetu, naime, da

¹⁹ U smislu malo vjerojatnog, granično plauzibilnog.

²⁰ Npr. predstavljati se kao čvrst u društvu ili praviti se važan pred djevojkom.

sadrži goleme nepoznate snage“ (Carroll, 1990:162). Carroll spominje i majstora fantastičnog žanra, pogotovo horor forme – Howarda Phillipsa Lovecrafta – te se poziva na i komentira Lovecraftov esej *Supernatural Horror in Literature*: „(...) Čini se da je suština Lovecraftove teorije u tome da književnost kozmičkog straha privlači jer potvrđuje neku instinktivnu intuiciju o stvarnosti, koja je nedokučiva intuiciji zbog kulture materijalističkog izopačenja“ (Carroll, 1990:162). Na ovom mjestu smatramo nužnim pojasniti Lovecraftov pojam materijalističkog izopačenja (*materialistic sophistication*)²¹, a time i poduprijeti pretpostavku o razlici afiniteta spram fantastičnog proizišloj iz svjetonazora (materijalističkih i ne-materijalističkih). Lovecraft je u svom eseju *Supernatural Horror in Literature* objasnio kako je protiv *čudnovate pripovijesti* (*weird tale*) usmjerena namjera materijalističke kulture ovisne o pasivnoj, banalnoj, sigurnoj, prikladno je reći *homely* svakodnevnici: „Najstarija i najjača emocija čovječanstva je strah, a najstarija i najjača vrsta straha je strah od nepoznatog. Ove će činjenice malo koji psiholog osporiti, a njihova prihvaćena istinitost mora ustanoviti za sva vremena genij i dostojanstvo čudne jezive pripovijetke kao književne forme. Protiv nje ispaljene su sve poruge materijalističkog izopačenja koje se drži često proživljavanih emocija i vanjskih događaja, i naivno neukusnog idealizma koji osuđuje estetski motiv i poziva na didaktičku književnost da *uzdigne* čitatelja prema prikladnom stupnju sladunjavog optimizma“ (Lovecraft, 2000:423). Sumarno, Carroll se slaže s Lovecraftovim mišljenjem da privlačnost horora leži u podudaranju relevantnog sadržaja s određenim ljudskim intuicijama o još neotkrivenim granama stvarnosti i svijeta²². To se naravno može tumačiti postojanjem takvog sentimenta u stvarateljima horor filma, i povratnim prepoznavanjem tog svojstva filma od strane publike. Lovecraft dodaje da [ekonomski] materijalistička kultura deplasira tu eterealnu prirodu horora zbog svoje ovisnosti o banalnoj i jasno uređenoj svakodnevnici²³. Za Carrolla je osjećaj strahopoštovanja u hororu „nekako srod[an] vjerskom osjećaju strahopoštovanja, poimanju nepoznatog nabijenog čuđenjem. [Možda Lovecraft to shvaća kao] neophodan

²¹ U kontekstu Lovecraftovog svjesno odabranog arhaičnog leksika, *sofistikacija* drži svoje starije značenje – namjernog onečišćenja ili iskrivljavanja jednostavnosti ili čistoće nečega.

²² Julian Hanich u *Cinematic Emotion in Horror Films and Thrillers* govori o zadovoljenju naše *epistemofilije* kao svojstvu horor filmova (Hanich, 2010). Film kao odraz svakodnevnice spominje Matt Hills u *Horror film and Psychoanalysis: Freud's Worst Nightmare*, no tek kroz kontrastiranje dva pristupa teorijske analize horora (Hills, u Schneider, 2004).

²³ Pri čemu svakodnevica ne mora nužno takva i biti, već je tako doživljavana.

korektiv dehumanizirajućoj invazivnosti materijalističkog izopačenja“ (Carroll, 1990:162). U skladu s iznesenim, Lovecraftove ideje i Carrollove analize možemo jasnije razumjeti i staviti ih u kontekst ovog rada: „Odnos repulzivnog u hororu s (...) osjećajem strahopoštovanja čini potreba za morbidno neprirodnim da ga prouzroči. (...) Čini se da Lovecraft misli da književnost natprirodnog daje nešto poput religijskog iskustva, kao i odgovarajuću reakciju protiv nekakvog suhoparnog, pozitivističkog svjetonazora. Iz takvih je razloga [takav sadržaj, konkretno se radi o pripovijetci, op.a.] *senzibilni*²⁴ potražuju“ (Carroll, 1990, 163). Fantastično otvara sličan prostor kao i religijsko iskustvo: prostor suočavanja s nepoznatim ili tek naslućenim.

Fantazija priziva puninu doživljaja i nudi utjehu kroz *eukatastrofu*²⁵; kraj priče, ali ne i svijeta priče, sretan na neki način (Tolkien, 1983). Na koncu, fantazija je i eskapistička, ali nije bijeg od posljedica, nego bijeg prema stvaranju posljedica; Tolkien to ilustrira kontrastom između bijega dezertera i bijega zarobljenika²⁶ (Tolkien, 1983). Katherine Fowkes u *The Fantasy Film* prenosi riječi Erica Rabkina: „Konvencionalno je mišljenje da eskapistička književnost *nema višeg cilja od rasonode*“ (Rabkin, u Fowkes, 2010:7). Dalje, Rabkin tu lažnu dihotomiju eskapističke i *ozbiljne* književnosti osporava „ističući dvije zablude: *prvo da je „ozbiljnost“ bolja od „bijega“; drugo, da je bijeg nemarno odbacivanje reda*“ (Rabkin, u Fowkes, 2010:7). Yi-Fu Tuan (1998) opisuje tu dimenziju bijega kroz povijest bijega iz surovosti prirode u upravljivost naselja ili grada, a kasnije iz surovosti grada u romansu prirode²⁷. Vrijedi dodati da je bijeg uz suočavanje s posljedicama bilzak Jungovom shvaćanju odnosa nesvjesnog i svjesnog, gdje su te komponente osobe komplementarne i gdje je njihova komunikacija povoljna za osobu (Jung, u Huskinson, 2010). Bijeg u fantaziji nije lažno uvjerenje o razlozima poduzete akcije, on je bijeg *prema*, ne tek bijeg *od*.

²⁴Osjetljivi na sentimente strahopoštovanja.

²⁵ Tolkienova kovanica dodaje prefiks za *dobro* k riječi koja označava dramatični preokret ili izenadnu propast; *eukatastrofa* je katartična rezolucija napetosti.

²⁶*Flightofthedeserters. escape of the prisoner* (Tolkien, 1983:20).

²⁷ Tuan govori i o mogućim razlozima eskapističkog stvaranja slika užasa. Tu je bitna pretpostavka da ne možemo zamisliti dobro ali ne i zlo, kao i povijesno nasljeđe slike svijetasrednjovjekovnog čovjeka: svijeta napučenog anđelima i demonima (Tuan, 1998). U kontekstu suvremene svakodnevnice, Tuan se poziva i na Kunderin koncept *neizdržive lakoće življenja* (Tuan, 1998) približujući se tako Weberovoj predikciji o težnji za *ponovnom začaranju* (*Wiederverzauberung*) kao jednom odgovoru na racionalizacijsko raščaravanje.

Ovdje navedimo i provjeru lokusa kontrole (Rotter, 1975), tendiranja određenom skupu moralnih odrednica kao izvora motivacije za neko djelovanje, tj., orijentira li pojedinac svoje ponašanje sukladno eksternim ili internim konvencijama i sudovima.

2.4.WEBERIJANSKA RACIONALIZACIJA

2.4.1. RACIONALIZACIJA I ZALAZAK IDEJA PROSVJETITELJSTVA

"[N]ijedna zemlja i nijedno doba ne zna za onu pojavu koja karakterizira moderni Zapad: apsolutno neizbježno okivanje čitavog našeg života u ljušturu jedne organizacije stručno obrazovanih činovnika, to jest prepuštanje svih političkih, tehničkih i ekonomskih poslova odgovarajućim stručnjacima, a prije svega pravno obrazovanim državnim činovnicima, koji na taj način postaju nositelji najvažnijih svakodnevnih funkcija društvenog života" (Weber, u Đurić, 1964). Te Weberove riječi najobuhvatnije opisuju racionalizaciju, zahvaćajući čitavi spektar razina općenitosti relacije relevantnog procesa sa svijetom.

Racionalizacija se može definirati i kao "organizacija života kroz podjelu i koordinaciju aktivnosti na temelju precizne studije odnosa ljudi međusobno, s njihovim pomagalima, i njihovom okolinom, s ciljem postizanja veće efikasnosti i produktivnosti. Dakle, riječ je o čisto praktičnom razvoju ostvarenom kroz čovjekov tehnološki genij" (Freund, 1968:18), a vezan je uz "značenje koje (...) ljudi pripisuju svojim aktivnostima" (Freund, 1968:19).

Racionalizacija se ne odnosi na evolucijski pogled na povijest, kretanju prema kulminaciji razuma, pravde, vrlina i mira (Freund, 1968). Ona je proizvod "znanstvene specijalizacije i tehničke diferencijacije specifične za Zapadnu kulturu" (Freund, 1968:18). Racionalizacija nije sinonim progresa, pa ni razumnosti; "ima barem onoliko razuma u tradiciji koliko ima u tehničkom napretku" (Freund, 1968:21).

Premda je racionalizacija "bazirana na znanstvenim tehnikama, ne može se reći da ona čini napredak u znanju u smislu boljeg razumijevanja našeg načina života" (Freund, 1968:20). Kako piše Freund, racionalizacija ne dovodi do prosvjetiteljske ideje Razuma, niti individualnog ili kolektivnog moralnog progresa; "ona utječe na eksternalnu društvenu organizaciju, a ne na čovjekov privatni intelektualni život" (Freund, 1968:21). Tu konstataciju treba razjasniti; racionalizacija svakako može

utjecati na ustroj duhovnog stanja, ali Freundovu interpretaciju ovdje treba čitati u kontekstu nemoći racionalizacije kao sredstva općeg napretka. Dakle, povećanje stupnja intelektualizacije i racionalizacije ne ukazuje na povećanje stupnja razumijevanja uvjeta života; ono znači, ni manje ni više, znanje ili uvjerenje da bi se to u bilo kojem trenutku moglo postići, ako bi se htjelo (Weber, u Freund, 1968:20-21).

2.4.2. RAŠČARAVANJE KAO POSLJEDICA I POSLJEDICE RAŠČARAVANJA

Weber zaključuje da obećanja Prosvjetiteljstva blijede (Weber, u Wrong, 1970): "Pred nama ne leži ljetni cvat, već polarna noć ledene tame i teškoće" (Weber, u Wrong, 1970:26). On opisuje racionalizaciju i kao proces supstitucije sentimenta i tradicije eksplicitnim i kalkulabilnim pravilima u svim sferama aktivnosti²⁸ (Weber, u Wrong, 1970). Kroz tu se prizmu stvara svijet utilitarizma i utilitariziranja (Wrong, 1970), čak i u sferama poput glazbe ili slikarstva (Weber, u Wrong, 1970). Istovremeno, racionalizacija ne znači i bolje razumijevanje svijeta u kojem živimo (Weber, u Wrong, 1970): racionalistički uspostavljeni sustavi eliminiraju potrebu za širim znanjem i razumijevanjem ljudi koji ih održavaju²⁹ (Wrong, 1970).

Proces i stanje raščaravanja svijeta derivirani su iz racionalizacijske paradigme. Weber raščaravanje svijeta opisuje kao uvjerenje da se do svakog razumijevanja može doći kalkulacijom, i da u svijetu ne djeluju nedokučive, tajanstvenesile (Weber, u Freund, 1968:20-21). Racionalizacija tako demistificira i instrumentalizira život (Weber, u Wrong, 1970). Konciznije rečeno, raščaravanje kao posljedica racionalizacije znači uvjerenje da u svijetu ne postoje tajanstvene sile na djelu, nego se svime može ovladati proračunom (Weber, u Wrong, 1970): "to znači da je svijet raščaran" (Weber, u Wrong, 1970:26).

²⁸Racionalizacijsku je maksimu efikasnosti tako često moguće prepoznati u njezinoj primjeni na efekt, a ne na objekt kojim se efekt postiže; drugim riječima, na primjeru nekog proizvoda, racionaliziran je primarno njegov efekt (npr. profit za proizvođača), a ne nužno sam proizvod.

²⁹ U tom smislu racionalizacija odgovara ideologizaciji znanosti, jer je perpetuirana kao indoktrinacija i izuzeta od kritičkog propitivanja (Feyerabend, 1985), i dominaciji obrasca služenju sustavu umjestu služećih sustava (Schelsky, 1965).

Racionalizacija i napredak nisu sinonimi, a racionalizacijsko raščaravanje svijeta potisnulo je neutilitarno i neracionalno iz svakodnevnog psihosocijalnog pejzaža ljudi. Takva turobna stvarnost ostavlja „veliku prazninu u dušama ljudi“ (Freund, 1968) koju pokušavaju bjesomučno ispuniti raznim aktivnostima i supstitutima (Freund, 1968:24). Reakcije ljudi čine skup neizvjesnog relativizma, napornog skepticizma, i nasumičnog pluralizma religioznosti, esteticizma, moralizma i scientizma (Freund, 1968). Tako „misticizam postaje mistifikacija“ (Freund, 1968:24), „život je reduciran na niz nepovezanih iskustava“ (Freund, 1968:24), a akademici i intelektualci, i sami zarobljeni u istom sustavu, na vapaje za smislom očarani nametnutom im ulogom proročkim tonom odgovaraju bedastoćama (Freund, 1968). Racionalizacija je oduzela svijetu šarm, a ljudi to pokušavaju nadoknaditi prenamaglašavanjima i borbenošću (Freund, 1968).

Funkcijska racionalnost sustava smjenjuje supstantivnu racionalnost pojedinca (Mannheim, u Wrong, 1970); sumirano tim osvrtom, jasnije je zašto Weber alijenaciju radnika u tvornici ekstrapolira na sve institucije i kulturne aktivnosti modernog društva, i zašto ne vjeruje u prosvjetiteljski koncept vladavine Razuma (Wrong, 1970). Ta je ideja reducirana iz Razuma u Račun, distorzirana iz razumijevanja u fragmentiranje, i invertirana iz oslobođenja u okove. Zato su se najviše vrijednosti povukle iz javnoga života u transcendentalnu sferu mistike, ili u prisne, osobne međuljudske kontakte (Weber, u Wrong, 1970).

S porastom racionalizacije, raste i intenzitet iracionalnoga³⁰ (Freund, 1968), a Weber je opisao i njihovo simultano postojanje. Primjena racionalizacije je najefikasnija pri eksternim odnosima, odnosima između proizvođača ljudskog djelovanja čija svojstva čovjek može u najvećoj mjeri procijeniti (Weber, u Freund, 1968). Na toj je razini ciljno-racionalno djelovanje najsmislenije (Weber, u Freund, 1968), no Weber je pisao i kako je naš svijet fundamentalno iracionalan (Freund, 1968). Ta iracionalnost proizlazi iz afektivne komponente ljudskog stanja, odnosa pojedinca s moći (podvrgavanja autoritetu ili pobune protiv njega), ponašanja u nepredvidivim okolnostima i

³⁰ Kroz osvrt na ovu iluziju racionalnosti, antropolog Bruno Latour konstatira da nikada nismo bili moderni, tj. da ne odjeljujemo dva skupa praksi koji samo simultani ali odvojeni čine modernost: (1) hibridizaciju rodova bića, prirode i kulture, i (2) ontološko odvajanje zona ljudskog i ne-ljudskog (Latour, 2004). Prema Latouru, modernistička distinkcija prirode i kulture zapravo nikada nije postojala (Latour, 2004), i Latour pokušava dati prijedlog novog pristupa tim entitetima; u kontekstu ovoga rada, taj se pothvat može tumačiti kao pokušaj reintegracije *racionalnog* i *ludičkog* u *rehumaniziranoj* moderni.

aksiološkog pluralizma (Weber, u Freund, 1968). Hermetički ali sadržajno rečeno, racionalizacija je nemoćna pred nepoznanicama svijeta i puninom procesa ljudskog stanja.

Raščaravanje je posljedica racionalizacije, a posljedica raščaravanja je svojevrsno potenciranje iracionalnosti svijeta. Sam Weber je opisao reakciju na racionalizacijske procese, nazvavši *juponovnim začaravanjem* (*re-enchantment, Wiederverzauberung*) svijeta (Weber, u Jenkins, 2000). Tehnokratska logika moderniteta pokraj kriterija utilitarnosti, efikasnosti i uspjeha ne ostavlja mjesta ispunjavanju partikularnih *neinstrumentalnih* potreba pojedinaca ili grupa (Habermas, u Gardiner, 2000), a svakodnevni život je kroz svoju komodificiranu repetitivnost podložan invaziji funkcijske (*functionalistic*) logike standardizacije, pa tako društvo pokazuje dominaciju birokratizirane racionalnosti kao generaliziranog oblika ljudske kognicije (Lefebvre, u Gardiner, 2000). Birokracija je organizacijski obrazac deriviran iz racionalizacijske paradigme. Karakteristike su birokracije učinkovitost, kvantifikacija, predvidljivost, i kontrola, dok sunusprodukti upitna kvaliteta obavljenog posla i redukcionističko svođenje i namještenika i korisnika usluga na veličinu kojom se može baratati kroz podjelu i nadgledanje rada ili načinom pružanja usluge (Ritzer, 1999). Prema Weberu, propisi i šire društvene strukture oblikuju traženje najboljih sredstava za postizanje nekog cilja (Ritzer, 1999:37); dok se prije pojedincima prepuštalo otkrivanje takvih mehanizama, ili im ih je davao širi sustav vrijednosti poput religije, sada „ljudi žive u sustavu koji im diktira što treba učiniti [i] budući da je izbor sredstava unaprijed određen ili čak propisan, doslovno svi mogu (ili moraju) izabrati isto, tj. optimalno sredstvo [za postizanje danog cilja]“ (Ritzer, 1999:37). Weber je taj problem nazvao *željeznim kavezom racionalnosti*; „tvrdio je da su birokracije kavezi jer su ljudi u njima uhvaćeni u zamku, a njihova osnovna ljudskost zanijekana“, i da bi zbog prevladavanja načela racionalnosti ljudi bili „zaglavljani u nizu racionalnih struktura“ (Ritzer, 1999: 39–40).

Intruzija racionalizacijskih tokova u svakodnevnicu tako se može prepoznati i ispitivati kroz spregu inklinacije ekonomskom materijalizmu i afiniteta prema fantastičnom. Fantazija vlada (*arrests*) čudnovatim, a mnogi ne vole biti suočeni s destabilizacijom *Primarnog Svijeta*, ili onih komadića tog svijeta koji su im poznati, pa zato fantaziju zlonamjerno deplasiraju i izjednačuju sa sanjarenjem, mentalnim poremećajima, deluzijama i halucinacijama (Tolkien, 1983). U toj maniri, ako

racionalizacijske strukture ne mogu opisati, definirati, uhvatiti i iskoristiti fantastično, prepuštaju tu domenu nišama koje isključivanjem iz struje racionalizacijskog diskursa postaju devalorizirane³¹.

2.5. UPOZNATOST SA ŽANROM I AFINITET PREMA ŽANRU

Postojanje vlastitih zamisli/kreacija u žanru i poznavanje određenih klasičnih filmovaindikatori su upoznatosti sa i afiniteta prema žanru. Moguće je prepoznavanje tipologije ispitanika sukladno afinitetu prema fantastičnom žanru i relevantnim psihosocijalnim i sociokulturnim kategorijama vjerovanja, strahova i inklinacije ekonomskom materijalizmu. Očekivano je grupiranje na one indiferentne prema žanru, na površne konzumente/ne-obožavatelje(kojima je žanr povremena razbibrigai pretežito gledaju žanrovski „lakše“ filmove koji možda fantastičnom žanru ne pripadaju primarno), i na *ljubitelje*, koji redovito i s većim interesom prate/gledaju relevantne sadržaje. Ta se grupa još može razvrstati na one sa ili bez vlastitih zamisli i ostvarenja (napisanim, nacrtanim, skladanim ili snimljenim fantastičnim materijalom).

Psihoanalitički pristup može biti koristan alat, ali na neki način, vjerojatno kroz nerazumijevanje pa potom i pogrešnu primjenu, postaje redukcionističke provenijencije. Fantastični žanr ne čini tek tašti vilenjak koji se ruga škrtom patuljku, klišeizirano nadmetanje za tron smješteno na nekom planetu dalekom prostorno i vremenski, ili pak eksplicitan prikaz čudovišta koje masakrira žrtve obdarene popriličnim volumenom krvi, i k tome gledatelj koji tim sadržajem zadovoljava potisnute fantazije i/ili strahove³². Referirajući se na T. J. Robertsa, Carroll piše da se iste i slične priče čitaju jer se osim priče čita i sustav (konvencije), a to sve zajedno služi ispunjavanju maštarija ili želja (*wish-fulfillement*) u maniri freudianskog teorijskog okvira (Carroll, 1994). Konzumiranje i održavanje konvencija opravdava se ispunjavanjem očekivanja, pa se od erotskog sadržaja očekuje erotika, od horora strah, a od komedije humor.No, pri analizi procesa čitanja žanrovskog teksta mora se uzeti u obzir i traganje gledatelja za

³¹ Slično Foucault (1978) piše o *diskvalificiranim znanjima*, a Castells (2011) o *isključenima*.

³² Koji, nastavimo karikirati, korijene vuku iz ranog djetinjstva, od promatranja snošaja roditelja.

stvaranjem tumačenja relevantnih motiva kroz prizmu subjektiviteta pojedinca³³. To znači da gledatelji nisu tek u potrazi za (nominalnim ili simboličkim) sadržajem kojim će napajati maštarije, nego sukladno vlastitim identitetima dodjeljuju značenje sadržaju i sukladno tome ga razumiju. Kod obje dimenzije čitanja žanrovskog teksta zajednički je moment traženje sadržaja sukladno preferencijama, ali jedna nije svodiva na drugu, već koegzistiraju.

U *Alien zone* urednica Annette Kuhn organizaciju sadržaja knjige vodila je imajući na umu utjecaj svijeta na film i filma na svijet, kriterijem koji pretpostavlja dovoljno kompleksnosti filma³⁴ da posljedično obuhvati nekoliko ključnih momenata (Kuhn, 2003): (1) da su *površinski* sadržaji SF filmova odrazi društvenih trendova i stavova vremena u kojem su filmovi nastali, (2) da su SF filmovi prikazi društva samog sebi i za sebe, i da se to ne može uvijek iščitati izravno s površinskog sadržaja filma, (3) da su filmovi glasovi kulturne represije u nesvjesnimtekstualnim procesima kojizahitijevaju interpretaciju da bi se otkrila u njima skrta značenja, (4) da SF filmovi kod svoje publike evociraju i aktiviraju određene užitke i fantazije, i (5) da su SF filmovi aktivno uključeni u čitavu mrežu intertekstova, kulturnih značenja i društvenih diskursa.

U uvodu Krausove *Fizike Zvezdanih Staza* Stephen Hawking piše kako „djela znanstvene fantastike nisu samo zgodna zabava, nego služe i ozbiljnoj svrsi, to jest širenju granica ljudske mašte“ (Hawking, u Kraus, 2004:7). Daje univerzalistički ton svojim riječima konstatacijom „ograničiti naše zanimanje na zemaljske stvari značilo bi sputati ljudski duh“ (Hawking, u Kraus, 2004:8). Na koncu, imajmo na umu mogućnost postojanja relevantnih čimbenika koje ovaj rad nije obuhvatio, ili ih nije moguće formatirati u znanstveno provjerljiv oblik; William Bruce Cameron je o toj strani znanosti rekao kako nije sve kvantifikabilno bitno, niti je sve bitno kvantifikabilno (Cameron, 1963:13).

Najkraće rečeno, ovaj je rad pokušaj uspostave tipologije afiniteta prema fantastičnom u svjetlu vrijednosno-stavovskih karakteristika ljudi. Dodatno, taj se

³³Primjer je čitanje horor tropa kao erotskog: scena zavodljivih sjenki koje mame na crvenu postelju pod gotičkim svodom sadrži motive koji se, sukladno ukusima čitatelja, mogu tumačiti kao zastrašujući ili primamljivi, uz nijanse i smjese tih polova istog spektra.

³⁴Intendirane ili ne.

afinitet pokušava tumačiti kroz povezanost sastupnjeminklinacije ekonomskom materijalizmu, dok je čitavi rad orijentiran na kontekst postojanja i djelovanja paradigme racionalizacije.

2.6. HIPOTEZE

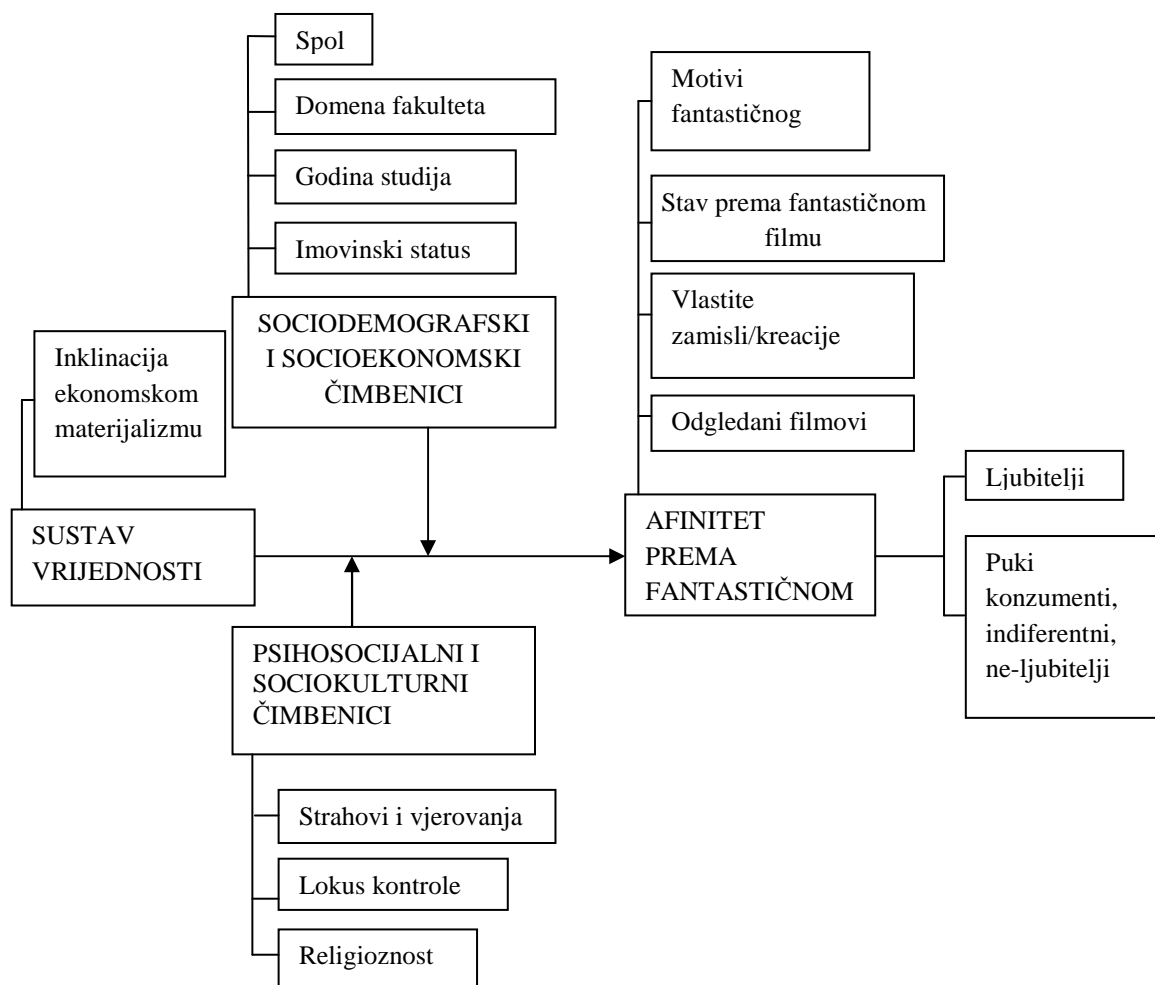
Osnovna hipoteza ovog rada je pretpostavka o povezanosti provjerenih psihosocijalnih, sociokulturnih, sociodemografskih i socioekonomskih odrednica s afinitetom prema fantastičnom. Tu se hipotezu može izraziti na sljedeći način, sukladno teorijskim premisama rada koje uključuju razmatranja prirode fantastičnog i racionalizacijskog diskursa:

- Što su rezultati ispitanika više pozicionirani na skali sklonosti ekonomskom materijalizmu, to će biti niži afinitet prema fantastičnom.

Pritom afinitet prema fantastičnom uključuje zainteresiranost za motive fantastičnog, stav prema fantastičnom filmu, odgledane filmove i postojanje vlastitih ideja. Uključujući ostale partikularne ispitane sadržaje, izvodimo sljedeće hipoteze:

- Ne očekuje se statistički značajna razlika na dimenziji afiniteta prema fantastičnom s obzirom na sociodemografske karakteristike spola i imovinskog statusa, tj. socijalizacijske i demografske varijacije nisu povezane s afinitetom prema fantastičnom.
- Ne očekuje se statistički značajna povezanost dimenzija strahova i vjerovanja s afinitetom prema fantastičnom.

2.7. KONCEPTUALNA SHEMA



3. METODOLOGIJA

Istraživanje je provedeno u svibnju i lipnju 2016. na uzorku populacije studenata Zagrebačkog sveučilišta. Odabrana je studentska populacija zbog očekivanog odaziva, a istraživanje je provedeno metodom ankete *online* putem. Instrumentarij se sastoji od skala i indeksa sastavljenih za ovo istraživanje, osim skala religijske samoidentifikacije (Čulig, Klasnić, 2009), samoprocjene imovinskog statusa (Čulig, Klasnić, 2009), i lokusa kontrole (Rotter, 1975; Knezović 1981). Uzorak je sastavljen *snowball* metodom, pri čemu je istraživač inicijalnom krugu od 50ak ispitanika poslao pozivnu e-poruku u kojoj je stajala sažeta potka ankete (informiranje o sadržaju i anonimnosti ankete, kao i o odobrenju Povjerenstva za etičnost istraživanja FFZG-a) i molbu da se poruka (s poveznicom na *online* anketu sastavljenu preko servisa *Google Forms*) proslijedi kolegicama i kolegama koji studiraju. Anketu je ispunilo 168 ispitanika, a podaci su obrađeni u IBM SPSS-u.

3.1. UZORAK

Slijedi prikaz sociodemografskih karakteristika spola, godine studija i domene fakulteta koji će služiti i kao opis uzorka.

Tablica 1. Spol

	Frekvencija	Postotci
M	59	35,1
Ž	109	64,9
Total	168	100,0

Tablica 2. Domena fakulteta

	Frekvencija	Postotci
društveno-humanistički	115	68,5
prirodoslovno-tehnički	40	23,8
umjetnički	10	6,0
other	3	1,8
Total	168	100,0

Tablica 3. Godina studija

Godina	Frekvencija	Postotci
1.	13	7,7
2.	33	19,6
3.	26	15,5
4.	22	13,1
5.	62	36,9
6.	12	7,1
Total	168	100,0

Od ukupno 168 ispitanika, oko jednu trećinu čine muškarci, a oko dvije trećine čine žene. Oko 70% ispitanika studenti su društveno-humanističkih fakulteta, jedna četvrtina su studenti prirodoslovno tehničkih fakulteta, a ostali ispitanici studenti su umjetničkih fakulteta. Među ispitanicima najviše je studentica i studenata sa 5. godine (oko jedne trećine) i 2. godine (oko jedne petine); ispitanici 3. i 4. godine studija skupa čine oko trećinu odgovora, dok ostatak čine ispitanici 1. i 6. godine studija.

4. REZULTATI³⁵

U ovom će poglavlju biti izloženi rezultati istraživanja na deskriptivnoj i inferencijskoj razini, kao i opisi pojedinih korištenih mjernih instrumenata.

4.1. SOCIODEMOGRAFSKI I SOCIOEKONOMSKI ČIMBENICI

4.1.1. Samoprocjena imovinskog stanja

Tablica 4: Samoprocjena imovinskog stanja u odnosu na druge

	Frekvencija	Postotci
puno lošije od drugih	2	1,2
nešto lošije od drugih	12	7,1
podjednako kao i većina drugih	97	57,7
nešto bolje od drugih	52	31,0
puno bolje od drugih	5	3,0
Total	168	100,0

Instrument samoprocjene imovinskog statusa preuzet je od Čulig, B. i Klasnić, K. (2009). Oko 60% ispitanika svoje imovinsko stanje procjenjuje prosječnim, trećina ga procjenjuje kao bolje od drugih, a oko 8% ispitanika procjenjuje ga ispodprosječnim. Ovo je pitanje bilo smješteno na kraj ankete, nakon pitanja o religijskoj samoidentifikaciji.

³⁵Zahvaljujem dr. sc. Kseniji Klasnić na brojnim i korisnim sugestijama pri obradi i analizi dobivenih podataka.

4.2. SUSTAV VRIJEDNOSTI

Skala inklinacije ekonomskom materijalizmu služila je kao referenca razlikovanja tipova svjetonazora, tj. osobnih vrijednosti dihotomiziranih na ekonomski materijalističke i nematerijalističke. Provjerom pouzdanosti (Cronbachov α) i tablice interkorelacija utvrđeno je da bi bilo povoljno izbaciti česticu (*Mislim da su umjetnici samo teret društvu*) koja je imala male i negativne korelacije s ostalim česticama (što se može tumačiti pripisivanjem uloge umjetnika društvu takve da ne utječe na prestiž onih inkliniranih ekonomskom materijalizmu osim kroz aproprijaciju umjetnina). Zadržana skala sadrži deset čestica i koeficijent pouzdanosti $\alpha=0,827$, a faktorskom analizom uz GK kriterij zaustavljanja ekstrakcije faktora dobivaju se dva faktora koji tumače oko 56% varijance. Njihova je korelacija slaba ali statistički značajna ($r=0,39$, $p=0,01$), i skala se može tumačiti kao unidimenzionalna.

Tablica 5: Prosječno slaganje s česticama na skali ekonomskog materijalizma*

N=168	\bar{X}	SD
Želim posjedovati skupe stvari.	2,48	1,044
Okružujem se luksuzom da bih pokazao svoj uspjeh drugima.	1,46	,655
Cilj svih mojih djelovanja je posjedovanje što više novca i nekretnina.	1,99	,932
Meni je osobno materijalna sigurnost najvažniji preduvjet dobrom životu.	2,71	1,029
Pokazivanjem bogatstva želim kod drugih izazvati divljenje.	1,35	,538
Želim biti najbogatiji čovjek na svijetu.	1,32	,658
Uvijek se nastojim baviti samo onime što mi donosi najviše novca.	1,61	,789
Želim trošiti što više novca na kupovanje skupih stvari.	1,46	,691
Imati izrazito dobro plaćeni posao meni je osobno najbitniji cilj u životu.	2,03	1,006
Volim osjećaj moći nad drugim ljudima.	1,85	1,048

* (1 – potpuno odbacivanje, 5 – potpuno slaganje)

Tablica 6: Distribucije bodova na skali ekonomskog materijalizma*

Bodovi	Kumulativni postotci
10	3,0
15	36,9
20	66,1
25	91,7
30	98,2
35	99,4
41	100,0

*Min=10, Max=50; prikaz je sažet i pokazuje raspon od 5 bodova.

Tablica 7. Distribucija postotaka rezultata na skali inklinacije ekonomskom materijalizmu

	uopće se ne odnosi na mene	uglavnom ne odnosi se na mene	ne znam, ne mogu procijeniti	uglavnom se odnosi na mene	u potpunosti se odnosi na mene
	1	2	3	4	5
Želim posjedovati skupe stvari.	15,5%	44,0%	20,2%	17,3%	3,0%
Okružujem se luksuzom da bih pokazao svoj uspjeh drugima.	61,3%	33,3%	3,6%	1,8%	0,0%
Cilj svih mojih djelovanja je posjedovanje što više novca i nekretnina.	32,7%	44,6%	14,3%	7,1%	1,2%
Meni je osobno materijalna sigurnost najvažniji preduvjet dobrom životu.	11,3%	35,7%	25,6%	25,6%	1,8%
Pokazivanjem bogatstva želim kod drugih izazvati divljenje.	67,3%	31,0%	1,2%	0,6%	0,0%
Želim biti najbogatiji čovjek na svijetu.	75,6%	20,2%	1,8%	1,8%	0,6%
Uvijek se nastojim baviti samo onime što mi donosi najviše novca.	54,8%	33,3%	8,3%	3,6%	0,0%
Želim trošiti što više novca na kupovanje skupih stvari.	63,7%	28,6%	6,0%	1,8%	0,0%
Mislim da su umjetnici samo teret društvu.	74,4%	17,9%	5,4%	1,8%	0,6%
Imati izrazito dobro plaćeni posao meni je osobno najbitniji cilj u životu.	36,3%	36,3%	16,1%	10,7%	0,6%
Volim osjećaj moći nad drugim ljudima.	51,2%	23,8%	14,3%	10,1%	0,6%

Čestice s kojima su se ispitanici u prosjeku više slagali imaju i veću standardnu devijaciju, a obrnuto vrijedi za čestice s kojima su se ispitanici u prosjeku najmanje slagali. Ispitanici najviše prosječno slaganje iskazuju s česticom 4 (2,71; *Meni je osobno materijalna sigurnost najvažniji preduvjet dobrom životu*), a najmanje s česticom 2 (1,46; *Okružujem se luksuzom da bih pokazao svoj uspjeh drugima*). Prosječno slaganje od 1,46 ima i čestica 8 (*Želim trošiti što više novca na kupovanje*

skupih stvari), ali uz nešto veću standardnu devijaciju (0,691 naprema 0,655). Dvije trećine ispitanika ima do 20 bodova, trećina ispod 15 bodova, a manje od 2% ispitanika ima više od 30 bodova na skali inklinacije ekonomskom materijalizmu. Konstruirana aditivna skala ne odstupa značajno od Gaussove distribucije ($p=0,86$).

4.3. PSIHOSOCIJALNI I SOCIOKULTURNI ČIMBENICI

4.3.1. RELIGIJSKA SAMOIDENTIFIKACIJA

Da bi se ispitala religijska samoidentifikacija (instrumenti preuzeti od Čulig i Klasnić, 2009), ispitanici su se izjasnili o tome 1) jesu li vjernici, 2) kako se pozicioniraju na kontinuumu vjernik – ateist i 3) kakvo je njihovo mišljenje o postojanju Boga.

Tablica 8. Jeste li vjernik?

	Frekvencija	Postotci
Ne	69	41,1
Ne znam	52	31,0
Da	47	28,0
Total	168	100,0

Tablica 9. Položaj na ljestvici vjernik – ateist:

	Frekvencija	Postotci
Uvjereni sam ateist	25	14,9
Mnogo sam skloniji nevjerovanju, nego vjerovanju	56	33,3
Ne znam, ne mogu procijeniti	30	17,9
Mnogo sam skloniji vjerovanju, nego nevjerovanju	34	20,2
Uvjereni sam vjernik	23	13,7
Total	168	100,0

Tablica 10. Mišljenje o postojanju Boga

	Frekvencija	Postotci
Apsolutno sam siguran da Bog ne postoji	23	13,7
Nisam posve siguran, ali skloniji sam mišljenju da Bog ne postoji	69	41,1
Nisam posve siguran, ali skloniji sam mišljenju da Bog postoji	46	27,4
Apsolutno sam siguran da Bog postoji	30	17,9
Total	168	100,0

Oko 40% ispitanika nisu vjernici, dok po oko 30% jesu vjernici i nisu sigurni. S pitanjem o pozicioniranju na ljestvici vjernik – ateist broj ispitanika koji se nisu znali svrstati pada na oko 18%, broj vjernika i sklonijih vjerovanju raste na oko 34%, a broj sklonijih nevjerovanju i ateista raste na oko 48%. Od toga je uvjerenih ateista 14,9%, a uvjerenih vjernika oko 14%. 13,7% ispitanika sigurni su da Bog ne postoji, a oko 40% izrazili su mišljenje da nisu sigurni, ali su skloniji mišljenju da Bog ne postoji: uvjerenih ateista je 1,2% više nego ispitanika koji su apsolutno sigurni da Bog ne postoji. Ispitanika skloniji mišljenju da Bog postoji bilo je oko 27%, a onih sigurnih da Bog postoji oko 18%; ukupno u te dvije kategorije oko 45%, što je više od oko 34% vjernika i sklonijih vjerovanju. Više je ispitanika apsolutno sigurnih da Bog postoji (oko 18%) od ispitanika koji su se izjasnili kao uvjereni vjernici (nešto manje od 14%). Ovaj se rad ne bavi religijskim stavovima primarno, pa se očekivane nijanse i empirijski dobivene indikacije o heterogenosti razloga religijske orijentacije neće analizirati detaljnije³⁶. Pri daljnjoj analizi i u kontekstu potreba ovog rada koristit će se rezultati na ljestvici mišljenja o postojanju Boga.

³⁶Može pretpostaviti složena interakcija socijalizacijskog nasljeđa, specifične povijesne situacije, stavova prema Crkvenim dogmama i postupcima, fideizmom, mišljenja i sentimentata u relaciji s formaliziranom religijom, itd.

4.3.2. POSTOJANJE FANTASTIČNIH BIĆA

Tek 2,4% ispitanika uopće ne vjeruje u postojanje ponuđenih bića, a u rasponu 35-40 bodova (maksimalni ostvareni rezultat) se također nalazi 2,4% ispitanika. Polovica ispitanika ima do 22 boda na skali, a 30 i više bodova ima 12,5% ispitanika.

Tablica 11. Prosječni rezultati na skali vjerovanja u fantastična bića (1-5)

	\bar{X}	SD
Anđeli	2,73	1,343
Demoni	2,48	1,252
Duhovi	2,73	1,269
Zombiji	1,39	,637
Vampiri	1,55	,780
Vukodlaci	1,45	,673
Čudovišta nastala radikalnom mutacijom	2,26	1,154
Izvanzemaljci	3,87	1,012
Rase nalik ljudskoj (npr. vilenjaci, patuljci, orci)	2,04	1,094
Druga bića iz folklora (npr. krampus)	1,63	,866

Tablica 12. Distribucija bodova na skali vjerovanja u fantastična bića*

Bodovi	Kumulativni postotci
10	2,4
15	18,5
20	41,7
25	69,0
30	87,5
35	97,6
40	100,0

* Min=10, Max=50; sažeti prikaz bodovnog raspona od 5 bodova

Tablica 13. Kvartili skale vjerovanja u fantastična bića

	Važeći	168
N (odgovori)	Nevažeći	0
Prosjek		22,125
Median		22
Kvartili	1.	17
	2.	22
	3.	26,750

Tablica 14. Distribucije postotaka rezultata na skali vjerovanja u fantastična bića

	Siguran sam da ne postoje	Nisam siguran, ali mislim da ne postoje	Ne znam, ne mogu procijeniti	Nisam siguran, ali mislim da postoje	Siguran sam da postoje
	1	2	3	4	5
Anđeli	23,8%	26,2%	13,1%	27,4%	9,5%
Demoni	27,4%	29,2%	17,3%	20,2%	6,0%
Duhovi	20,2%	28,6%	16,7%	26,8%	7,7%
Zombiji	68,5%	25,6%	4,8%	1,2%	0,0%
Vampiri	60,1%	26,8%	10,7%	2,4%	0,0%
Vukodlaci	63,7%	28,6%	6,5%	1,2%	0,0%
Čudovišta nastala radikalnom mutacijom	34,5%	24,4%	23,8%	14,9%	2,4%
Izvanzemaljci	4,2%	4,8%	19,0%	44,0%	28,0%
Rase nalik ljudskoj (npr. vilenjaci, patuljci, orci)	41,1%	29,2%	16,7%	11,3%	1,8%
Druga bića iz folklora (npr. krampus)	57,7%	26,8%	11,3%	3,6%	0,6%

Prosječno najviši rezultat vjerovanja u postojanje ispitanici imaju kod pitanja o izvanzemaljcima (3,87), zatim duhovima i anđelima (2,73); zanimljivo je da je prosječno niže vjerovanje u postojanje demona (2,48) od postojanja anđela. Najniži prosječni rezultat imaju zombiji (1,39), vukodlaci (1,45) i vampiri (1,55). Pri odgovorima otvorenog tipa na pitanje o *vjerovanju u postojanje bića koje nije ponuđeno u anketi* ispitanici su spomenuli bića iz folklora, mitska bića i kriptide (vještice, zmajevi, divovi, sirene, jednorozci, jetiji), a na pitanje o *vjerovanju da neko od tih bića negdje postoji ili je nekada postojalo* spomenuta su bića iz folklora i mitova, kriptidi, izvanzemaljska bića, čudovišta nastala radikalnom mutacijom, i anđeli i demoni.

4.3.3. STRAH OD FANTASTIČNIH BIĆA

Ispitanici u prosjeku iskazuju najveći strah od duhova (2,77), demona (2,64) i izvanzemaljaca (2,39), a najniži od anđela (1,39), rasa nalik ljudskoj (1,52) i zlonamjernih bića iz folklora (1,86). Gotovo tri četvrtine ispitanika ima rezultat na skali do 25 bodova; oko trećine ispitanika ima rezultat do 15 bodova, a desetak posto ispitanika ima rezultat viši od 30 bodova. Među desetak odgovora na pitanje o *strahu od bića koje nije ponuđeno u anketi* uglavnom su bića iz folklora (todorci, Mothman, vještice koje bacaju uroke).

Tablica 15. Prosječni rezultati na skali straha od fantastičnih bića* (1-5)

	\bar{X}	SD
Anđeli	1,39	,726
Demoni	2,64	1,292
Duhovi	2,77	1,257
Zombiji	1,96	1,137
Vampiri	1,82	1,023
Vukodlaci	1,76	,980
Čudovišta nastala radikalnom mutacijom	2,30	1,198
Izvanzemaljci	2,39	1,179
Rase nalik ljudskoj (npr. vilenjaci, patuljci, orci)	1,52	,833
Zlonamjerna bića iz folklora (npr. krampus)	1,86	1,066

Tablica 16. Kvartili skale straha od fantastičnih bića

N	Važeći	168
	Nevažeći	0
Prosjek		20,427
Median		19
SD		7,746
Kvartili	1.	14
	2.	19
	3.	26

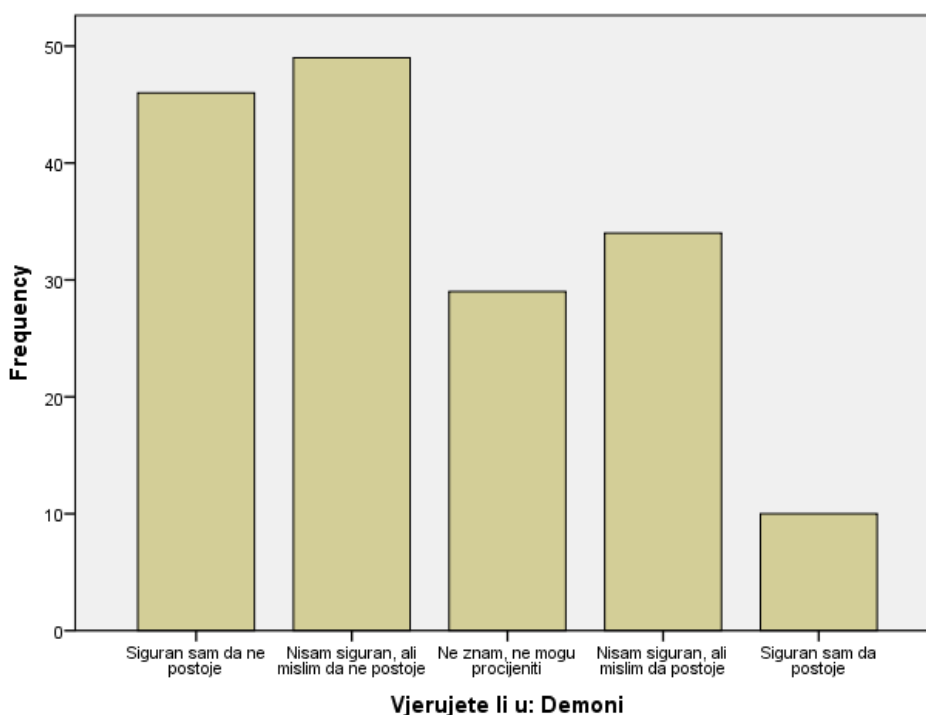
Tablica 17. Distribucija bodova na skali straha od fantastičnih bića* 10-50

Bodovi	Kumulativni postotci
10	11,9
15	30,4
20	55,4
25	73,8
30	88,7
35	95,8
39	99,4
44	100,0

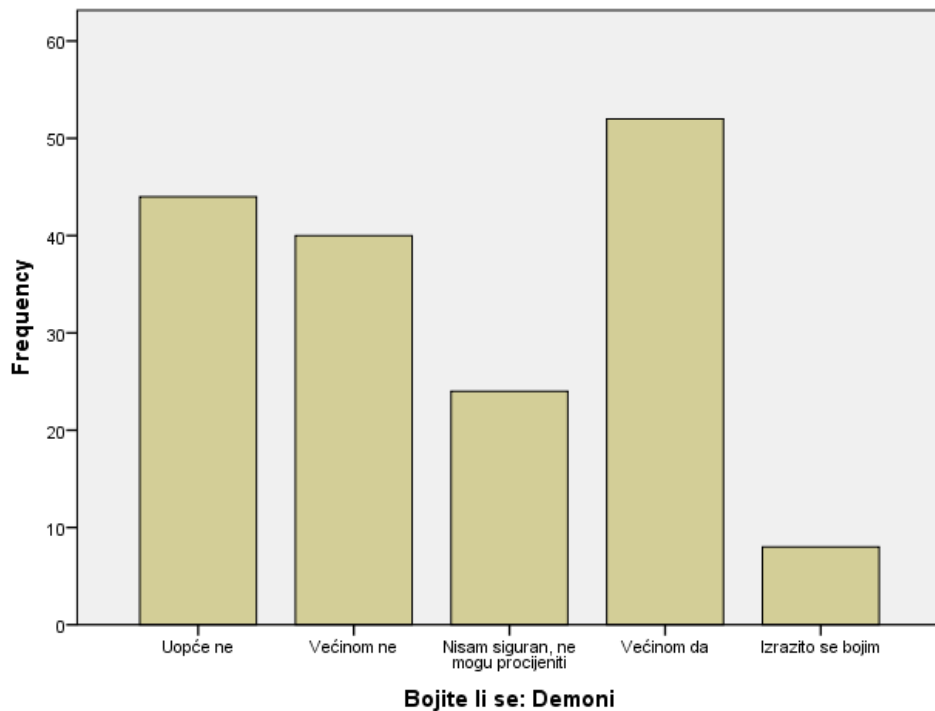
Tablica 18. Distribucija postotaka rezultata na skali straha od fantastičnih bića

	Uopće ne	Većinom ne	Nisam siguran, ne mogu procijeniti	Većinom da	Izrazito se bojim
Anđeli	72,6%	17,9%	7,1%	2,4%	0,0%
Demoni	26,2%	23,8%	14,3%	31,0%	4,8%
Duhovi	20,8%	25,0%	16,1%	32,7%	5,4%
Zombiji	47,0%	26,2%	12,5%	11,9%	2,4%
Vampiri	50,6%	27,4%	12,5%	8,3%	1,2%
Vukodlaci	53,0%	26,2%	13,7%	6,0%	1,2%
Čudovišta nastala radikalnom mutacijom	36,3%	19,6%	23,2%	19,0%	1,8%
Izvanzemaljci	32,1%	20,2%	25,0%	21,4%	1,2%
Rase nalik ljudskoj (npr. vilenjaci, patuljci, orci)	65,5%	22,0%	7,7%	4,8%	0,0%
Zlonamjerna bića iz folklora (npr. krampus)	51,8%	21,4%	16,7%	8,9%	1,2%

Zanimljivo je usporediti neke varijable iz skala vjerovanja u fantastična bića i straha od fantastičnih bića na koje su ispitanici u prosjeku reagirali gotovo obrnuto razmjerno:

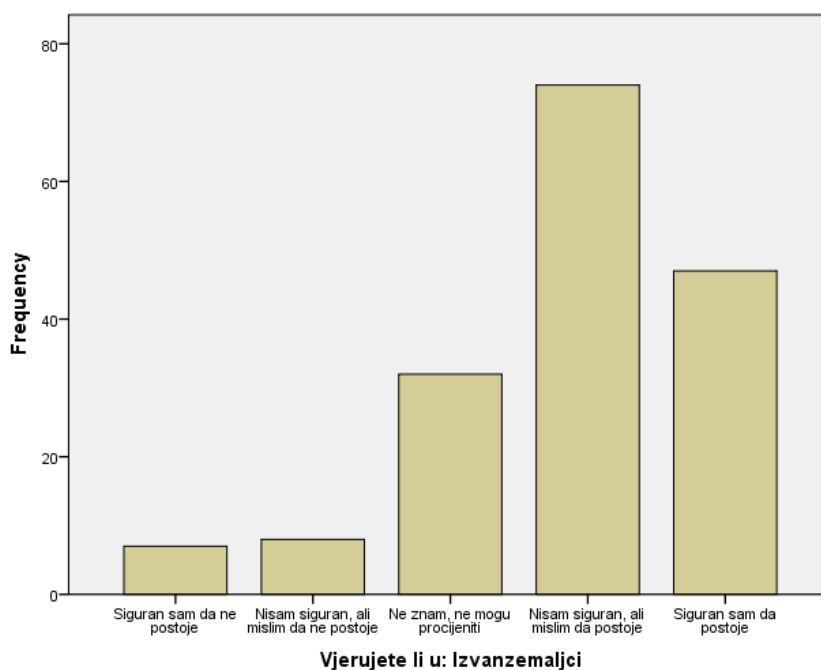


Slika 1. Distribucije odgovora na pitanje o vjerovanju u postojanje demona

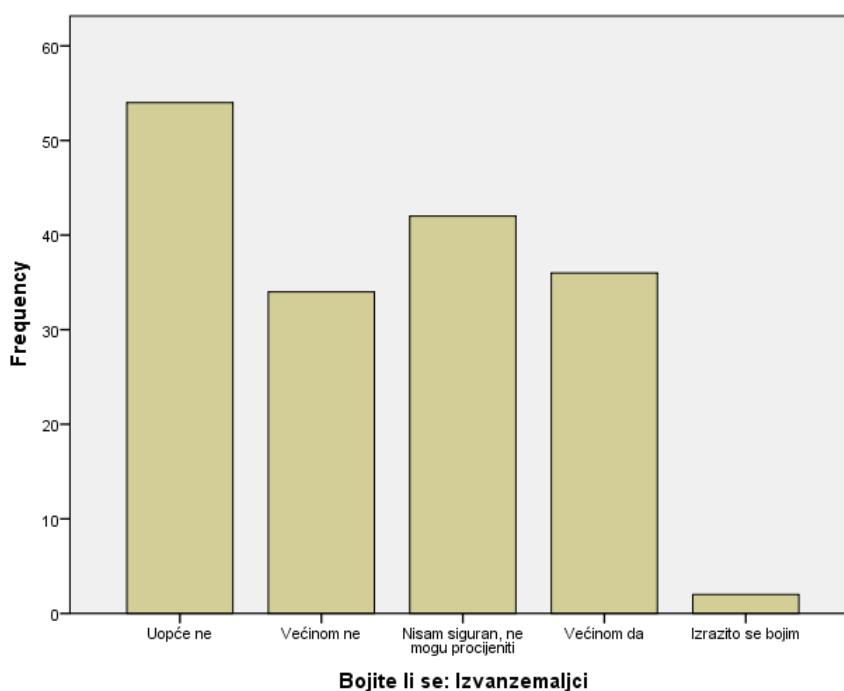


Slika 2. Distribucije odgovora na pitanje o strahu od demona

Na primjeru usporedbe odgovora na pitanja o vjerovanju u i strahu od demona, više je ispitanika sigurno da demoni ne postoje (56,6%), ali manji je broj ispitanika naveo da se demona uopće ne boji (50%). Slična razlika u broju ispitanika koji ne vjeruju u postojanje relevantnog bića i ispitanika koji se uopće ne boje relevantnog bića (takva da je broj onih koji se uopće ne boje manji od broja onih koji u biće uopće ne vjeruju) opažena je i kod većine drugih varijabli iz ovih skala. Istaknimo još distribucije odgovora na pitanje o izvanzemaljcima:



Slika 3. Distribucije odgovora na pitanje o vjerovanju u postojanje izvanzemaljaca



Slika 4. Distribucije odgovora na pitanje o straha od izvanzemaljaca

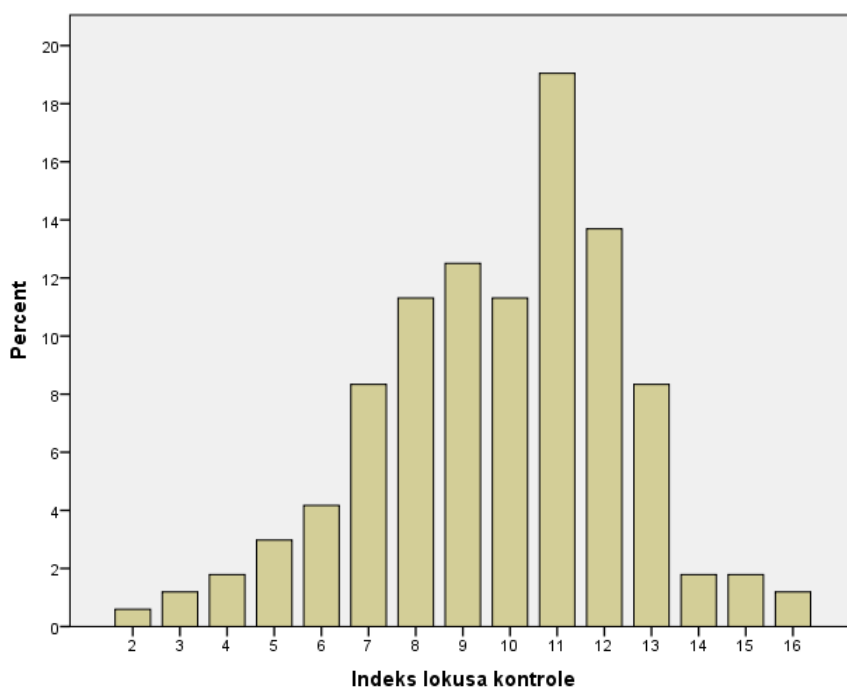
Visoki udio ispitanika koji vjeruju u postojanje izvanzemaljaca (72%) i visoki udio ispitanika koji se ne boje izvanzemaljaca (52,3%) sugeriraju postojanje mišljenja o benevolentnim izvanzemaljskim bićima, ali se gotovo četvrtina ispitanika izvanzemaljskih bića boji (22,6%).

4.3.4. LOKUS KONTROLE

Ovdje je korišten Rotterov (1975) instrument ispitivanja lokusa kontrole dihotomiziran na interni i eksterni, i to verzija koju je Knezović (1981) preveo na hrvatski. Osim manjih prilagodbi i izmjena u prijevodu, instrument je i sažet na 16 čestica; selekcija je bila nužna radi izbjegavanja preopterećenosti ankete, prema kriteriju adekvatnosti čestica tonu ovog rada. Dihotomizirani *Da* i *Ne* odgovori na procjenu vrijedi li neka tvrdnja za pojedinog ispitanika razlučuju ispitanike tako da za po 8 tvrdnji potvrđan odgovor indicira interni, a suprotan odgovor eksterni lokus kontrole. Sukladno sadržaju čestica, nije očekivano dobiti unidimenzionalne skale, a višedimenzionalnost potvrđuje i provedena provjera pouzdanosti i analiza glavnih komponenti. Radi se o širokom skupu indikatora ciljanih otkrivanju načina poimanja snage uloge pojedinca u svijetu, tj. koliko pojedinac sam utječe na vlastiti život, naprema sreći, kobi i slično. Očekivani i primjećeni nedostaci skale tiču se opsega korištenih indikatora, formulacija čestica, njihove nejasnoće i kontekstualne nejednoznačnosti (tj., tumačenje čestica je u velikoj mjeri ovisno o društveno-povijesnoj situaciji ispitivanog prostora). Ovom radu koncept lokusa kontrole nije od primarnog interesa pa će ovdje biti izloženi rezultati na deskriptivskoj razini. Pola od 16 čestica rekodirano je tako da na dobivenoj skali minimalni mogući rezultat 0 indicira eksterni, a maksimalni mogući rezultat 16 interni lokus kontrole.

Tablica 19. Kvartili indeksa lokusa kontrole

N	Važeći	168
	Nevažeći	0
Prosjek		9,792
Mod		11
SD		2,644
Kvartili	1.	8
	2.	10
	3.	12



Slika 5. Distribucija bodova na indeksu lokusa kontrole

Tablica 20. Distribucija bodova na indeksu lokusa kontrole(0-16)

Bodovi	Kumulativni postotci
2	,6
4	3,6
6	10,7
8	30,4
10	54,2
11	73,2
12	86,9
14	97,0
16	100,0

Oko petine ispitanika izrazilo je sklonost internom lokusu kontrole na 11 od 16 čestica; oko trećina ispitanika ima do 8 bodova, a oko četvrtina ima više od 12 bodova. Uzimajući u obzir spomenuta ograničenja korištenog mjernog instrumenta, lokus kontrole nije korišten u inferencijskim postupcima.

4.4. AFINITET PREMA FANTASTIČNOM

4.4.1. STAV PREMA FANTASTIČNOM FILMU

Skala stava prema fantastičnom filmu testirana je na uzorku od 113 (validnih) odgovora ispitanika kroz travanj i svibanj 2015. godine. U ovom je radu korištena iteracija skale konstruirane na temelju empirijskih povratnih informacija (skala testirana na uzorku od 113 ispitanika 2014. godine). Sastoji se od 13 čestica koje su izvedene iz tri sadržajne domene, koeficijent pouzdanosti iznosi $\alpha=,889$, a analizom glavnih komponenata (KMO=0,874; Bartlett $p<0,001$) uz GK kriterij zaustavljanja ekstrakcije faktora zadržavamo tri faktora koji tumače nešto manje od 63% varijance instrumenta. Sukladno sadržaju relevantnih čestica, faktore (korištena je *oblimin* transformacija) možemo nazvati (1) *Trivijalnosti*, (2) *Profundnost* i (3) *Devaloriziranje*:

Tablica 21. Matrica strukture Skale stava prema fantastičnom filmu

	Component		
	1	2	3
Mene je osobno sram ozbiljno razgovarati o djelima fantastike.	,844	-,308	,343
Fantastični žanr stvara djetinjasta okruženja za djetinjaste ljude.	,836	-,302	,363
Fantastični filmovi su prepovršni da bi me potakli na dublje razmišljanje.	,810	-,550	,471
Fantastični film može poslužiti tek kao laka zabava.	,703	-,500	,440
Fantastični filmovi su mi privlačni zbog prikaza mogućih razvoja čovječanstva.	,363	-,852	,249
Fantastični filmovi prikazuju zanimljive ideje o kojima se može ozbiljno razgovarati.	,413	-,830	,473
Žanr fantastike prikazuje kako bi svijet mogao izgledati.	,396	-,794	,228
Volim gledati filmove o totalitarnim državama, čudovištima, čarolijama, svemirskim brodovima i sličnim motivima.	,286	-,737	,387
Fantastični film vole oni koji se ne znaju nositi sa svakodnevnim problemima.	,271	-,174	,786
Filmovi fantastike su nepotrebni jer ne rješavaju stvarne probleme suvremenog društva.	,402	-,553	,735
Ljubitelji fantastičnog filma ne mogu smatrati ozbiljnim ljudima.	,485	-,414	,715
Fantastični film glumi kompleksnost besmislenim kompliciranjem.	,490	-,418	,698
Neugodno mi je započinjati raspravu o idejama prikazanim u fantastičnom filmu.	,581	-,282	,596

Extraction Method: Principal Component Analysis.

Rotation Method: Oblimin with Kaiser Normalization.

Tablica 22. Skala stava prema fantastičnom filmu* 13-65

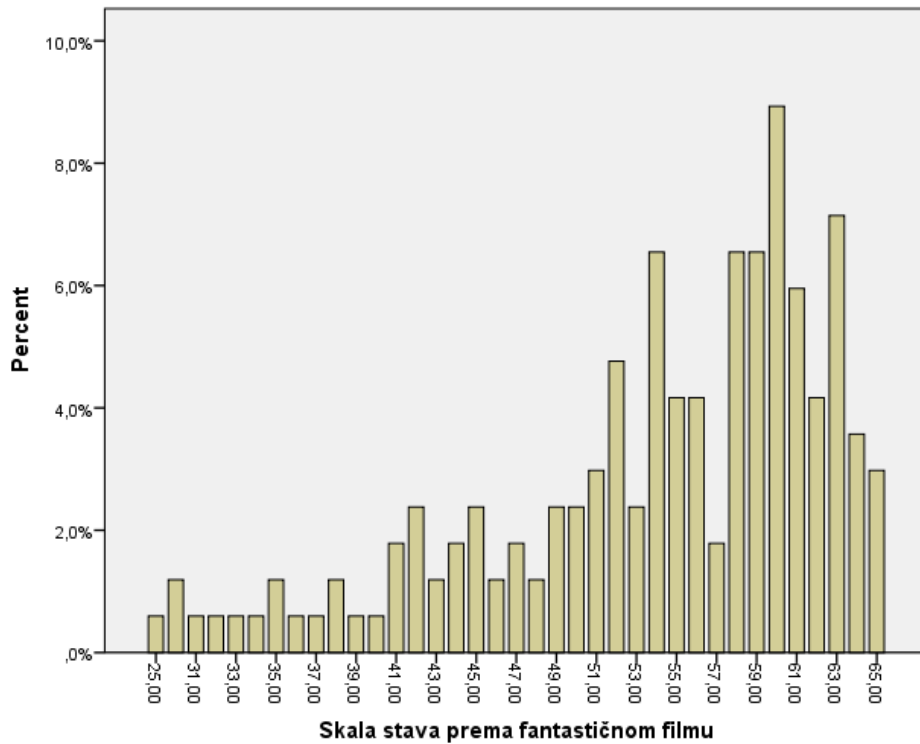
Bodovi	Kumulativni postotci
25	,6
31	2,4
35	5,4
40	8,9
45	18,5
50	27,4
55	48,2
60	76,2
65	100,0

Tablica 23. Kvartili skale stava prema fantastičnom filmu

	Važeći	168
N	Nevažeći	0
Prosjek		53,821
Mod		60
SD		8,865
Kvartili	1.	49,250
	2.	56
	3.	60

Skala se tumači unidimenzionalno; osim smislene konzistencije, zadovoljava kriterije koje predlažu Carmines i Zeller (1979). U bazičnoj soluciji prvi zadžani faktor tumači nešto manje od 44% varijance, dok drugi i treći faktori tumače oko 10% i 8% varijance instrumenta, sve varijable imaju sturacije veće od oko 0,5 na prvom faktoru, i sve varijable imaju veće saturacije na prvom nego na idućim faktorima.

Polovica ispitanika na skali ima 56 i više bodova (od mogućih 65), što upućuje na pozitivan stav prema fantastičnom. Četvrtina ispitanika ima 60 i više bodova, a oko četvrtine ispitanika ima pretežito negativan stav prema fantastičnom, s do 25 bodova (pri čemu je 13 minimalni mogući rezultat).Distribucija rezultata na konstruiranoj aditivnoj skalije desno asimetrična i odstupa značajno od normalne(Kolmogorov-Smirnov test; $p=0,003$).

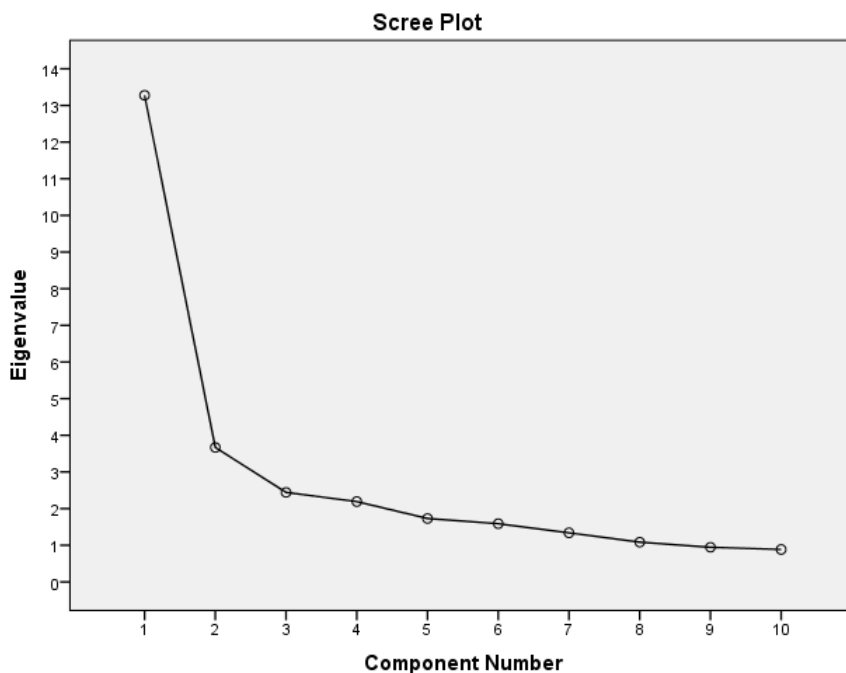


Slika 6. *Distribucija odgovora na skali stava prema fantastičnom filmu.* Na apscisi leže vrijednosti (bodovi) ostvarene na skali, a na ordinati ispitanici u postotcima.

Svaka inferencija ili interpretacija koja obuhvaća skalu stava prema fantastičnom filmu bit će iznesena uz dodatan oprez, imajući na umu njenu specifičnu distribuciju.

4.4.2. MOTIVI FANTASTIČNOG – INTERES ZA FANTASTIČNE TEME

Vrijednosti KMO (0,875) i Bartlettova testa ($p < 0,001$) stoje u prilog primjerenosti korištenja faktorske analize na ovim podacima. Faktorskom analizom na 40 motiva koji su okidači za određene fantastične teme je uz GK kriterij zaustavljanja ekstrakcije faktora zadržano 8 faktora koji tumače nešto više od 68% varijance instrumenta.



Slika 7. *Scree Plot* prvih 10 faktora analize glavnih komponenta zainteresiranosti za motive fantastičnog.

Prvi zadržani faktor tumači preko 33% varijance, a zadnji tek prelazi graničnu svojstvenu vrijednost potrebnu za zadržavanje faktora u soluciji. Zbog sadržajne srodnosti varijabli, korištena je *oblimin* transformacija za daljnju analizu. Podaci zadovoljavaju kriterije za unidimenzionalno tumačenje koje predlažu Carmines i Zeller (1979). Konstruirana je aditivna skala, a distribucija ne odstupa značajno od normalne distribucije (Kolmogorov-Smirnov test; $p = ,627$).

Tablica 24. Matrica strukture skale zainteresiranosti za teme fantastičnog

	Component							
	1	2	3	4	5	6	7	8
Izvanzemaljske prijetnje	,859	-,273	,409	,171	,291	-,409	,261	-,321
Svemirski brodovi i druga vozila	,828		,162	,106	,292	-,454	,210	-,325
Svemirski objekti (crne rupe i slično)	,806	-,205	,330	,225	,276	-,424	,326	-,433
Izvanzemaljci	,768	-,371	,139	,222	,384	-,358	,143	
Anomalije (prostorno-vremenski poremećaji, crvotočine, alternativne stvarnosti i sl.)	,697	-,151	,283	,338	,304	-,437	,337	-,464
Natprirodne prijetnje	,538	-,504	,278		,335	-,321	,382	-,444
Paranormalne sposobnosti	,380	-,756	,201	,229	,302	-,236		-,206
Duhovi	,341	-,713		,107	,587		,133	-,121
Psihički poremećaji	,159	-,698	,314	,432	,153	-,309		
Ukleta mjesta	,233	-,688		-,112	,328	-,135	,333	-,264
Demoni	,381	-,658			,632	-,103		-,196
Ispreplitanje sna i jave	,286	-,604	,157	,451	,162	-,287	,246	-,262
Postapokaliptično stanje	,444	-,255	,787	,168	,353	-,300	,183	-,222
Apokaliptične prijetnje i događaji	,606	-,274	,728		,404	-,339	,322	-,223
Utopija (savršeni svjetovi)	,217	-,237	,191	,784	,251	-,407		
Distopija (opresivni totalitarni sustavi)	,289		,459	,729	,204	-,385	,113	
Umjetnosti (arhitektura, glazba, slikarstvo, književnost...)	,133	-,171	-,154	,667		-,151	,219	-,266
Alternativne povijesti, povijesna fikcija	,287	-,202		,513		-,270	,476	-,364
Zombiji	,364	-,248	,255		,859	-,158	,186	-,148
Pojava zombija	,429	-,225	,394	,121	,804	-,239	,254	-,167
Vukodlaci	,372	-,259	,108	,163	,769	-,232	,160	-,407
Vampiri	,308	-,275			,764	-,139		-,362
Čudovišta nastala radikalnom mutacijom	,478	-,322	,228	,244	,685	-,414	,255	-,290
Anđeli	,263	-,527	-,215		,579		,191	-,252
Transformacija čovjeka tehnologijom	,410	-,190	,179	,263	,175	-,896	,189	-,193
Robotika	,453		,146	,148	,190	-,846	,197	-,201
Genetski inženjering	,427		,203	,478	,309	-,771	,166	
Svjesna umjetna inteligencija	,333	-,403	,263	,355	,109	-,726	,122	-,192
Nanotehnologija	,635		,171	,322	,237	-,723	,203	-,166
Opće umrežavanje (komunikacija, usluga, nadzora...)	,255		,268	,214		-,690	,387	-,106
Svjetski ratovi	,233		,173	,146	,155	-,278	,782	
Relikvije izgubljenih civilizacija	,323	-,102		,165	,131	-,194	,696	-,600
Civilizacijski krah	,356	-,248	,522	,361	,228	-,435	,535	-,407
Pošasti	,342	-,317	,413	,215	,479	-,399	,529	
Čarobni artefakti	,450	-,205	,120	,173	,314	-,312	,265	-,818
Čarobnjaci i vještice	,355	-,284		,123	,363	-,148	,105	-,805
Bitke mačem i magijom	,423	-,156	,318	,212	,393	-,290	,152	-,778
Rase nalik ljudskoj (vilenjaci, patuljci, orci...)	,317			,246	,610	-,169	,296	-,673
Putovanje kroz vrijeme	,480	-,311		,219		-,481	,252	-,565
Borba Dobra i Zla	,190	-,411	-,150	,344	,380	-,204	,386	-,440

Extraction Method: Principal Component Analysis.

Rotation Method: Oblimin with Kaiser Normalization.

Tablica 25. Korelacijska matrica fakotra zainteresiranosti za fantastične teme.

Component	1	2	3	4	5	6	7
1	1,000						
2	-,216	1,000					
3	,229	-,043	1,000				
4	,167	-,133	,115	1,000			
5	,345	-,275	,116	,086	1,000		
6	-,422	,123	-,242	-,307	-,147	1,000	
7	,222	-,133	,119	,148	,142	-,225	1,000
8	-,297	,174	-,010	-,138	-,210	,157	-,221

Prvi zadržani faktor nazovimo *SF – Svemir*, a asociran je sa sadržajem o svemirskim pojavama i vozilima, izvanzemaljskim bićima, anomalijama i prijetnjama. Drugi faktor nazovimo *Horor – nadprirodni*, a tiče se sadržaja o natprirodnim malicioznim bićima, kletvama, prijetnjama, nadrealnim narušavanjem granica stvarnosti, anđela i demona, i borbi Dobra i Zla. Treći faktor nazovimo *Postapokalipsa*; najviše saturacije na tom faktoru imaju varijable *postapokalipsno stanje (.787)* i *apokalipsne prijetnje i događaji (.728)*, a treća signifikantna je sadržajno bliska varijabla *civilizacijski krah*. Četvrti faktor nazovimo *SF – društveni*, a sadržajno obuhvaća čestice o distopiji, utopiji, umjetnostima, alternativnim povijestima/povijesnoj fikciji i genetskom inženjeringu. Peti faktor nazovimo *Horor – fantastika*, a za razliku od faktora *Horor – natprirodni* (s kojim je slabo negativno koreliran) obuhvaća sadržaj zombija, vukodlaka, vampira, čudovišta mutanata, anđela, demona i rasa nalik ljudskoj. Šesti faktor nazovimo *SF – tehnološki*, a povezan je s biomedicinskim i elektrotehničkim temama poput transhumanizma, robotike, genetskog inženjeringa, svjesne umjetne inteligencije i nanotehnologije. Sedmi faktor nazovimo *Fantasy – mitski*, a opisuju ga varijable o ratovima, relikvijama izgubljenih civilizacija i alternativnim povijestima/povijesnoj fikciji. Osmi faktor nazovimo *Fantasy – klasični*, a opisuje sadržaj o čarobnim artefaktima, vješticama i čarobnjacima, bitkama mačem i magijom, rasama nalik ljudskoj, a i čestica o putovanju kroz vrijeme najviše saturira ovaj faktor (.565, dok je iduća najviša saturacija na faktoru *SF – tehnološki* i iznosi .481). Premda *scree plot* sugerira zadržavanje prva dva ili tri fakotra, a osmi faktor ima svojstvenu vrijednost tek nešto višu od 1 (1,085), svi su faktori zadržani zbog njihove sadržajne smislenosti. Dodajmo još da su pri otvorenom tipu odgovora na pitanje o *interesu za teme u fantastičnim filmovima koje nisu ponuđene u anketi* ispitanici

spomenuli društvene promjene nakon drastičnih promjena načina života, super-herojske moći i mitolojske svijetove.

Mogući raspon bodova na skali je 46-199; viši rezultat na skali znači viši stupanj interesa za fantastične teme:

Tablica 26. Deskripcija rezultata na skali interesa za fantastične teme

	Važećih	168
N	Nevažećih	0
Prosjek		135,5417
Median		138,5000
SD		29,95123
Raspon		153
Minimum		46
Maksimum		199
Kvartili	1.	120
	3.	156

Tablica 27. Kumulativni postoci rezultata skale interesa za fantastične teme

Bodovi	% kumulativno
120	26,8
130	42,3
140	54,2
151	67,3
160	82,1
170	89,3
182	95,2
190	98,8
199	100,0

Prosječni rezultat je oko 135 bodova, oko četvrtine ispitanika ima rezultat do 120 bodova, preko polovice ispitanika ima do 140 bodova, a 75% ispitanika ima do 156 bodova.

4.4.3. ODGLEDANI FILMOVI

Kod *skale odgledanih filmova* ispitanicima je na procjenu bio ponuđen niz reprezentativnih filmova. Odabrani filmovi nisu jedini koji bi na takvom popisu trebali stajati, ali je selekcija ipak bila nužna. Kriteriji zadržavanja filma u skali obuhvaćali su popularnost (tj., procjenu koliko je film poznat ili nepoznat žanrovskoj i nežanrovskoj

publici) i reprezentativnost (tj., u kojoj mjeri film sadrži kvintesenciju žanra). Na popisu naslova nalaze se i *opskurni*, za koje možemo pretpostaviti da ih poznaju pretežito ljubitelji žanra, a i *komercijalni*, za koje pretpostavljamo da su najčešći kontakt s fantastičnim filmom indiferentnih ili pukih konzumenata fantastičnog. Ispitanici su za pojedini film mogli odgovoriti da su ga gledali, da film nisu gledali ali su čuli za njega, ili da nisu uopće čuli za taj film.

Tablica 28. Distribucija odgovora na skali odgledanih filmova za 5 najpoznatijih i 5 najopskurnijih filmova od ponuđenih u skali

Film	Odgovori (%)		
	1	2	3
POZNATIJI I KOMERCIJALNI FILMOVI			
Lord of the Rings serijal (2001. – 2003., P. Jackson, E. Wood)	0	8,9	91,1
Harry Potter serijal (2001. – 2011., razni redatelji, D. Radcliffe)	0	8,9	91,1
Terminator (1984., J. Cameron, A. Schwarzenegger)	0	19,0	81,0
Ghostbusters (1984., I. Reitman, B. Murray)	5,4	17,3	77,4
Avatar (2009., J. Cameron, S. Worthington)	1,2	25,6	73,2
MANJE POZNATI I OPSKURNI FILMOVI			
The Devil Rides Out (1968., T. Fisher, C. Lee)	75,6	18,5	6,0
Quest (1984., E. Bass, J. Abbott)	68,5	26,2	5,4
The Omega Man (1971., B. Sagal, C. Heston)	80,4	14,3	5,4
Ragewar (1984., D. Allen, J. Byron)	78,0	17,3	4,8
The Masque of the Red Death (1964., R. Corman, V. Price)	78,0	17,3	4,8

Odgovori: 1 – Nisam nikada čuo za njega; 2 – Nisam gledao, ali sam čuo za njega; 3 – Gledao sam

Filmove pretpostavljene kao *komercijalne*, pri čemu ta oznaka ne nosi nužno negativnu konotaciju komodifikacijskog ili površnog konzumerizma, gledalo je preko dvije trećine ispitanika. Najgledaniji filmovi su oni koji iz više razloga privlače širu publiku; premda, kao i više drugih, zbog rasterećenja ankete nije bio uključen, pretpostavlja se da bi serijal *Matrix* bio pri vrhu ovakvog popisa iz istog razloga kao i serijali *Lord of the Rings* ili *Harry Potter*. S druge strane, pet filmova označenih kao *opskurni*, ili malo poznati izvan određenih miljea, pogledalo je najmanje ispitanika; oko 5%.

4.4.4. VLASTITE IDEJE

Oko trećina ispitanika ima vlastite ideje ili ostvarenja (napisana, programirana, snimljena, skladana ili nacrtana/naslikana) u okviru žanra fantastike.

Tablica 29. Postojanje vlastitih zamisli ili ostvarenja u okviru fantastičnog žanra.

	Frekvencija	Postotci
Ne	116	69,0
Da	52	31,0
Total	168	100,0

4.4.5. INDEKS AFINITETA PREMA FANTASTIČNOM

Indeks afiniteta prema fantastičnom konstruiran je kao pomoćna varijabla dodijeljivanjem određenih vrijednosti varijablamapostojanja vlastitih ideja, indeksaodgledanih filmova, skale stava prema fantastičnom i skale zainteresiranosti za teme fantastičnoginjihovim zbrajanjem. Na četiri varijable dodijeljene su vrijednosti „1“ odgovorima ispitanika koje tumačimo kao viši afinitet prema fantastičnom, dok su ostalim odgovorima dodijeljene vrijednosti „0“. Vrijednosti „1“ dodijeljene su u sljedećim slučajevima: kod *postojanja vlastitih idejaza* potvrdne odgovore;kod *skale odgledanih filmova* ispitanicima koji su pogledali najmanje jedan od *opskurnih* filmova; kod *skale stava prema fantastičnom* ispitanicima u rasponu od trećeg kvartila do maksimalnog rezultata; kod *zainteresiranosti za teme* ispitanicima u rasponu od trećeg kvartila do maksimalnog rezultata.

Tablica 30. Indeks afiniteta prema fantastičnom

Bodovi	Frekvencija	%	% kumulativno
0	67	39,9	39,9
1	50	29,8	69,6
2	36	21,4	91,1
3	12	7,1	98,2
4	3	1,8	100,0
Total	168	100,0	

Dobiveni indeks tako ima raspon bodova 0-4. Oko 40% ispitanika ima 0 bodova, dok zainteresiranih za žanr s više od 3 boda na indeksu ima nešto manje od 2%. Zbog

relativno strogog kriterija dodijele bodova, ovaj indeks ne razlučuje ispitanike nijansirano, ali jasno pokazuje proporciju najzainteresiranijih za žanr.

4.5. POVEZANOST INKLINACIJE EKONOMSKOM MATERIJALIZMU I AFINITETA PREMA FANTASTIČNOM

Za provjeru povezanosti ekonomskog materijalizma i afiniteta prema fantastičnom je korištena je linearna regresijska analiza pri čemu je skala inklinacije ekonomskom materijalizmu bila nezavisna varijabla, a kao zavisne su dodavane skala stava prema fantastičnom, skala interesa za teme fantastike i indeks odgledanih filmova, a binarna logistička regresija za skalu inklinacije ekonomskom materijalizmu kao nezavisnom i postojanjem vlastitih ostvarenja u okviru fantastičnog žanra kao zavisnom varijablom. Nije pronađeno statistički značajnih prediktora ni u jednom slučaju, tj., korištena *forward* metoda izgradnje regresijskog modela nije producirala regresijski pravac.

4.6. POVEZANOST SPOLAI IMOVINSKOG STATUSA S AFINITETOM PREMA FANTASTIČNOM

Hi-kvadrat testom provjerena je povezanost spola s postojanjem ideja ili ostvarenja u okviru fantastičnog žanra:

Tablica 31. Hi-kvadrat: spol * postojanje vlastitih zamisli ili ostvarenja u okviru fantastičnog žanra

		Imate li vlastitih zamisli ili ostvarenja u okviru fantastičnog žanra?		Ukupno	
		Ne	Da		
Spol:	M	N	34	25	59
		%	57,6	42,4	100,0
	Ž	N	82	27	109
		%	75,2	24,8	100,0
Total		N	116	52	168
		%	69,0	31,0	100,0

Rezultat Fisherovog egzaktnog testa ($p=,015$; jednostrani test) upućuje na zaključak da postoji statistički značajna povezanost spola i postojanja vlastitih zamisli

ili ostvarenja u okviru fantastičnog žanra. Nešto više od 40% muškaraca ima vlastitih ideja unutar žanra, naprema nešto manje od 25% žena.

T-testom je provjerena povezanost spola s interesom za teme fantastike, stav prema fantastičnom filmu, indeksom odgledanih filmova, strahovima od fantastičnih bića, vjerovanjem u fantastična bića i vjerovanjem u Boga.

Tablica 32. T-test za spol i psihosocijalne i sociokulturne čimbenike

	Spol	N	Prosjek	SD	Standardna pogreška aritmetičke sredine
Skala interesa za teme	M	59	144,7288	25,08251	3,26546
	Ž	109	130,5688	31,27636	2,99573
Indeks odgledanih filmova	M	59	52,6610	13,87830	1,80680
	Ž	109	40,8349	12,08880	1,15790

Uz 5% rizika, postoji statistički značajna povezanost spola s interesom za fantastične teme ($p=,003$) i odgledane filmove ($p<,001$) (Levenov test, jednake varijance). Muškarci imaju nešto viši prosjek na skali interesa za teme fantastike, kao i viši prosjek na indeksu odgledanih filmova.

Linearnom regresijom uz *forward* metodu konstrukcije modela provjerene su povezanosti spola s interesom za teme fantastike, indeksom odgledanih filmova, postojanjem vlastitih ideja ili ostvarenja u tom žanru i stavom prema fantastičnom filmu. Kompleksnije statističke procedure koje omogućuju više prediktorskih i kriterijskih varijabli predviđaju i ispunjavanje preduvjeta poput odgovarajućeg tipa i distribucije ulaznih varijabli, a ta razina preciznosti i složenosti nije potrebna niti moguća kod podataka koje ovdje analiziramo. Tako postavljen model pronalazi indeks odgledanih filmova kao statistički značajan kriterij:

Tablica 33. Regresijski model za spol kao prediktor odgledane filmove kao kriterij

Model	R	R ²	Korigirani R ²	Standardna pogreška procjene
1	,407 ^a	,166	,161	12,74264

a. Prediktori: (konstanta), spol

Tablica 34. Koeficijenti^a regresijskog modela za spol kao prediktor i odgledane filmove kao kriterij

Model		Parcijalni regresijski koeficijenti		Standardiziran i koeficijenti	t	p
		B	Std. Error	Beta		
1	(konstanta)	64,487	3,535		18,241	,000
	spol:	-11,826	2,060	-,407	-5,742	,000

a. Zavisna varijabla: odgl_film

Spol objašnjava oko 16% ukupne varijabilnosti kriterijske varijable. Muškarci u prosjeku imaju viši rezultat na skali odgledanih filmova od žena ($F=32,971$, $p<,001$).

Analizom varijance provjerena je povezanost imovinskog statusa s indeksom odgledanih filmova, skalom interesa za fantastične teme i skalom stava prema fantastičnom filmu. Nije pronađeno statistički značajnih korelacija:

Tablica 35. ANOVA – imovinski status i afinitet prema fantastičnom

		Stupnjevi slobode	F	p
Skala stava prema fantastičnom filmu	Između grupa	4	,408	,803
	Unutar grupa	163		
	Ukupno	167		
Skala interesa za fantastične teme	Između grupa	4	,538	,708
	Unutar grupa	163		
	Ukupno	167		
Indeks odgledanih filmova	Između grupa	4	1,051	,383
	Unutar grupa	163		
	Ukupno	167		

Povezanost imovinskog statusa s postojanjem vlastitih ideja ili ostvarenja u žanru fantastike provjerena je hi-kvadratom. Varijabla *postojanje ideja ili ostvarenja* rekodirana je tako da su dvije kategorije ispod i iznad središnje (procjena vlastitog imovinskog statusa kao podjednakog kao i kod drugih) rekodirane u jednu (jednu ispod procjene imovinskog stanja kao podjednakog kao i kod drugih, i jednu iznad procjene imovinskog stanja kao podjednakog kao i kod drugih); tako su izbjegnute *mršave ćelije* u kontingencijskoj tablici, bez gubljenja diskriminatorne moći interpretabilnih rezultata.

Tablica 36. Kontingencijska tablica: Postojanje vlastitih ideja ili ostvarenja unutar fantastičnog žanra i Imovinski status

			Imovinski status			Ukupno
			1	2	3	
Postojanje vlastitih zamisli ili ostvarenja u okviru fantastičnog žanra	Ne	Broj	10	76	30	116
		% unutar imov_statR	71,4%	78,4%	52,6%	69,0%
	Da	Broj	4	21	27	52
		% unutar imov_statR	28,6%	21,6%	47,4%	31,0%
Ukupno		Broj	14	97	57	168
		% unutar imov_statR	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Kategorije samoprocjene imovinskog statusa: 1 –puno lošije i nešto lošije od drugih, 2 – podjednako kao i većina drugih, 3 – nešto bolje i puno bolje od drugih

Pearsonov hi-kvadrat test je statistički značajan uz 5% rizika ($p=,004$), pa se iz kontingencijske tablice može zaključiti da je veći broj ispitanika koji imaju vlastite ideje ili ostvarenja u fantastičnom žanru među onima koji su svoj imovinski status procijenili kao nešto ili puno bolji od većine drugih.

4.7. POVEZANOST AFINITETA PREMA FANTASTIČNOM S VJEROVANJIMA, STRAHOVIMA, RELIGIOZNOŠĆU I LOKUSOM KONTROLE

Linearnom regresijom uz *enter* metodu izgradnje regresijskog modela provjerena je povezanost strahova od i vjerovanja u fantastična bića (nezavisne varijable) s interesom za fantastične teme, stavom prema fantastičnom filmu i indeksom odgledanih filmova (zavisne varijable).

Tablica 37. Regresijski model za vjerovanje u fantastična bića i strah od fantastičnih bića (prediktori) i interes za fantastične teme (kriterij)

Model	R	R ²	Korigirani R ²	Standardna pogreška procjene
1	,209 ^a	,044	,032	29,46832

a. Prediktori: (Konstanta), Skala vjerovanja u bića, Skala straha od bića

Tablica 38. Koeficijenti^a regresijskog modelaza vjerovanje u fantastična bića i strah od fantastičnih bića (prediktori) i interes za fantastične teme (kriterij)

Model	Nestandardizirani koeficijenti		Standardizirani koeficijenti	t	p
	B	Stand. porgeška	Beta		
(Konstanta)	128,445	8,768		14,649	,000
1 Skala straha od bića	-,600	,310	-,155	-1,939	,054
Skala vjerovanja u bića	,875	,358	,196	2,444	,016

a. Zavisna varijabla: Skala interesa za teme

Vjerovanje u fantastična bića i strah od fantastičnih bića tumače tek oko 3% varijance interesa za fantastične teme ($F=3,759$; $p=,025$). Strah od fantastičnih bića približava se statističkoj značajnosti ($p=,054$), a vjerovanje u fantastična bića i je statistički značajan prediktor interesa za fantastične teme ($p=,016$). Uz 5% rizika, zaključujemo da viši interes za fantastične teme imaju oni s višim stupnjem vjerovanja u fantastična bića.

Istim postupkom dobiveni regresijski model s indeksom odgledanih filmova kao kriterijem statistički je značajan ($F=3,877$; $p=0,23$) ali tumači tek oko 3% varijance kriterijske varijable.

Tablica 39. Regresijski model za vjerovanje u fantastična bića i strah od fantastičnih bića (prediktori) i indeks odgledanih filmova (kriterij)

Model	R	R ²	Korigirani R ²	Standardna pogreška procjene
1	,212 ^a	,045	,033	13,67540

a. Predictors: (Constant), Skala vjerovanja u bića, Skala straha od bića

Tablica 40. Koeficijenti^a regresijskog modela za vjerovanje u fantastična bića i strah od fantastičnih bića (prediktori) i indeks odgledanih filmova (kriterij)

Model	Nestandardizirani koeficijenti		Standardizirani koeficijenti	t	p	
	B	Stand. Pogreška	Beta			
	(Konstanta)	48,575	4,069			
1	Skala straha od bića	-,396	,144	-,221	-2,757	,006
	Skala vjerovanja u bića	,204	,166	,098	1,226	,222

a. Dependent Variable: odgl_film

Uz 5% rizika, strah od fantastičnih bića je statistički značajan prediktor za indeks odgledanih fantastičnih filmova; što je rezultat na skali straha od fantastičnih bića viši, to je rezultat na skali odgledanih filmova niži. Drugim riječima, strah od fantastičnih bića i praćenje fantastičnih filmova negativno su korelirani.

Istim postupkom dobiveni regresijski model sa stavom prema fantastičnom filmu kao kriterijem nije statistički značajan ($F=1,872$; $p=,157$). Za provjeru povezanosti vjerovanja u fantastična bića i strah od fantastičnih bića s postojanjem vlastitih ideja ili ostvarenja fantastičnog žanra korištena je binarna logistička regresija uz *enter* metodu izgradnje regresijskog modela; model nije statistički značajan (omnibus test koeficijenata: hi-kvadrat=3,494; stupnjevi slobode=2; $p=,174$).

5. RASPRAVA

Anketu je ispunilo 168 ispitanika, od toga oko 2/3 žena i oko 1/3 muškaraca. Oko 60% ispitanika studenti su preddiplomskog, a oko 40% ispitanika diplomskog studija; oko 70% ispitanika studira na društveno-humanističkim, oko 1/4 na prirodoslovno-tehničkim, 6% na umjetničkim i oko 2% na ostalim fakultetima. Većina (oko 60%) ispitanika procjenila je svoje imovinsko stanje kao podjednako kao kod većine drugih, trećina ga procjenjuje kao bolje od drugih, a oko 8% ispitanika procjenjuje ga ispodprosječnim. Na skali inklinacije ekonomskom materijalizmu, s mogućim rasponom bodova od 10 do 50, oko trećina ispitanika ima manje od 15 bodova, dvije trećine ispitanika ima do 20 bodova, a manje od 2% ispitanika ima više od 30 bodova (pri čemu više bodova znači višu inklinaciju ekonomskom materijalizmu). Serija pitanja o religijskoj samoidentifikaciji pokazuje da ne postoji podudaranje u broju vjernika i ateista s brojem onih koji vjeruju i ne vjeruju u postojanje Boga. Uvjerenih ateista (14,9%) je 1,2% više nego ispitanika koji su apsolutno sigurni da Bog ne postoji (13,7%), a oko 4% više je i ispitanika apsolutno sigurnih da Bog postoji (oko 18%) od ispitanika koji su se izjasnili kao uvjereni vjernici (nešto manje od 14%); premdasu izrazito zanimljivi, ovi rezultati nisu dio primarnih pitanja kojima se ovaj rad bavi, pa su ograničeno korišteni.

U postojanje fantastičnih bića uopće ne vjeruje tek 2,4% ispitanika, a i u intervalu 35-40 bodova na relevantnoj skali nalazi se 2,4% ispitanika (pri čemu je 50 najviši mogući rezultat, signficirajući najviši stupanj vjerovanja u postojanje fantastičnih bića). Polovica ispitanika ima do 22 boda na skali, a 30 i više bodova ima 12,5% ispitanika. Na skali straha od fantastičnih bića gotovo tri četvrtine ispitanika ima rezultat do 25 bodova, oko trećine ispitanika ima rezultat do 15 bodova, a desetak posto ispitanika ima rezultat viši od 30 bodova (u mogućem rasponu 10-50 bodova, gdje veći rezultat znači veći stupanj straha). Zanimljivo je usporediti neke varijable iz skala vjerovanja u fantastična bića i straha od fantastičnih bića; pri usporedbi odgovora na pitanja o vjerovanju u i strahu od demona, više je ispitanika sigurno da demoni ne postoje (56,6%), ali manji je broj ispitanika naveo da se demona uopće ne boji (50%). Slična diskrepancija u broju ispitanika koji ne vjeruju u postojanje relevantnog bića i ispitanika koji se uopće ne boje relevantnog bića (takva da je broj onih koji se uopće ne boje manji od broja onih koji u biće uopće ne vjeruju) opažena je i kod većine drugih varijabli iz ovih skala. Taj nalaz sugerira da čovjek nije *tek* racionalno biće, a da je ono što zovemo fantastičnim ukorijenjeno u ljudsko stanje.

Lokus kontrole nije korišten za donošenje zaključaka zbog karakteristika Rotterovog mjernog instrumenta: očekivani i primjećeni nedostaci skale tiču se opsega korištenih indikatora, formulacija čestica, njihove nejasnoće i kontekstualne nejednoznačnosti (tj., tumačenje čestica je u velikoj mjeri ovisno o društveno-povijesnoj situaciji ispitivanog prostora). Ipak, zanimljivo je iznijeti rezultate na deskriptivnoj razini: oko petine ispitanika izrazilo je sklonost internom lokusu kontrole na 11 od 16 čestica, oko trećine ispitanika ima do 8 bodova, a oko četvrtina ima više od 12 bodova. Bodovni je raspon 0-16 bodova, gdje minimalni rezultat upućuje na eksterni, a maksimalni na interni lokus kontrole; prosjek se nalazi na oko 10 bodova.

Na skali stava prema fantastičnom filmu bodovni raspon je 13-65 bodova. Polovica ispitanika na skali ima 56 i više bodova, što upućuje na pozitivan stav prema fantastičnom. Četvrtina ispitanika ima 60 i više bodova, a oko četvrtine ispitanika ima i pretežito negativan stav prema fantastičnom filmu, s do 25 bodova. Na skali interesa za fantastične teme (raspon bodova 46-199; veći rezultat znači veći stupanj interesa za fantastične teme) nešto više od polovice ispitanika ima do 140 bodova (nešto više od prosjeka; 135 bodova). Četvrtina ispitanika ima do 120 bodova, a 75% ispitanika ima do 156 bodova. Na pitanje o postojanju vlastitih ideja ili ostvarenja u fantastičnom žanru potvrdno je odgovorilo oko 30% ispitanika. Kod skale odgledanih filmova ispitanici su za punu filmove dobivali po 2 boda ako su film gledali, po 1 bod ako film nisu gledali ali su za njega čuli, i 0 bodova ako za film nisu nikada čuli. Pomoću varijabli *postojanje vlastitih ideja*, *indeksa odgledanih filmova*, *skale stava prema fantastičnom* i *indeksa zainteresiranosti za teme fantastičnog* konstruiran je indeks afiniteta prema fantastičnom. Dobiveni indeks ima raspon bodova 0-4, pri čemu viši rezultat znači viši stupanj afiniteta. Oko 40% ispitanika ima 0 bodova, dok zainteresiranih za žanr s više od 3 boda na indeksu ima nešto manje od 2%. Zbog relativno strogog kriterija dodijele bodova, ovaj indeks ne razlučuje ispitanike nijansirano, pa nije korišten u inferencijskim postupcima.

Nije ustanovljena statistički značajna korelacija između inklinacije ekonomskom materijalizmu i afiniteta prema fantastičnom, što je provjereno regresijskim modelima s inklinacijom ekonomskom materijalizmu kao nezavisnom, a interesom za fantastične teme, stavom prema fantastičnom filmu, postojanjem ideja ili ostvarenja u fantastičnom žanru i indeksom odgledanih filmova kao zavisnim varijablama. Time odbacujemo

osnovnu hipotezu o negativnoj korelaciji te dvije dimenzije, uz napomenu da je istraživanje vršeno na specifičnom uzorku, i da ovaj zaključak neće biti generaliziran van okvira studentske populacije. Preliminarno objašnjenje ovakvog nalaza nazire se u mogućnosti da su i osobe sklone ekonomskom materijalizmu i internaliziranom racionalističkom paradigmom u potrazi, možda ne svjesno, za sadržajem koji od te paradigme odudara; konzumacija fantastičnog sadržaja možda je manifestacija traženja kontrasta fragmentirajućem racionalizacijskom kompleksu.

Hi-kvadrat testom konstatirano je da muškarci gotovo dvostruko češće imaju ideja ili ostvarenja u fantastičnom žanru, a t-testom da muškarci imaju nešto viši prosjek na skali interesa za teme fantastike, kao i viši prosjek na indeksu odgledanih filmova. Uz to, regresijskom analizom dobiven je model slabe prediktivne moći, ali ipak statistički značajan, koji pokazuje da muškarci u prosjeku imaju viši rezultat na skali odgledanih filmova od žena. Analizom varijance provjerena je povezanost imovinskog statusa s indeksom odgledanih filmova, skalom interesa za fantastične teme i skalom stava prema fantastičnom filmu; nije pronađeno statistički značajnih korelacija. Hi-kvadratom provjerena je povezanost imovinskog statusa s postojanjem ideja ili ostvarenja u fantastičnom žanru; pronađeno je da je veći broj ispitanika koji imaju vlastite ideje ili ostvarenja u fantastičnom žanru među onima koji su svoj imovinski status procijenili kao nešto ili puno bolji od većine drugih. Sukladno nalazima, odbacujemo hipotezu da nema statistički značajne povezanosti između spolai afiniteta prema fantastičnom, i između imovinskog statusa i afiniteta prema fantastičnom. U slučaju spola, to je vjerojatno rezultat socijalizacijsko-rodnih razlika, a u slučaju imovinskog statusa, radi se vjerojatno o mogućnosti pristupa žanrovskom sadržaju, slobodnom vremenu koje se može odvojiti za praćenje žanrovskog sadržaja, a i resursima potrebnim za ostvarenje nekih od modusa fantastičnog sadržaja (npr. financiranje naklade tiskanog sadržaja, nabave filmske opreme, učenja programskih jezika i licenci za *software* itd.).

Povezanost straha od fantastičnih bića i vjerovanja u fantastična bića s afinitetom prema fantastičnom provjerena je regresijskim analizama. Dobivena su dva statistički značajna modela, ali slabe prediktivne moći. Vjerovanje u postojanje fantastičnih bića je statistički značajan prediktor interesa za fantastične teme: viši interes za fantastične teme imaju oni s višim stupnjem vjerovanja u postojanje fantastičnih bića. Strah od fantastičnih bića je statistički značajan prediktor za indeks

odgledanih fantastičnih filmova; što je rezultat na skali straha od fantastičnih bića viši, to je rezultat na skali odgledanih filmova niži. Ovaj rezultat govori da treba odbaciti hipotezu o nepostojanju statistički značajne povezanosti straha od i vjerovanja u fantastična bića s afinitetom prema fantastičnom; ipak, uz detaljnije istraživanje, najvjerojatnije bi rezultati pokazivali više nijansi, uključujući slučaj visokog stupnja afiniteta prema fantastičnom, ali umjerenijih ili nižih stupnjeva vjerovanja u i straha od fantastičnih bića. Ovaj je zaključak i generaliziran, jer ne uzima u obzir pojedinu varijablu (biće) na relevantnim skalama u odnosu na afinitet prema fantastičnom, no odgovara karakteru prvog, eksploratornog istraživanja na dostupnom uzorku.

Ograničenja provedenog istraživanja koja treba još jednom istaknuti su prvenstveno vezana uz uzorak. Iduća iteracija istraživanja trebala bi biti provedena na većem uzorku, reprezentativnom za širu populaciju. Uz to, spomenimo i korekcije instrumentarija; indeks odgledanih filmova i pitanja o religijskoj samoidentifikaciji mogu biti sažeti, a instrument za lokus kontrole prerađen.

6. ZAKLJUČAK

Premda su provjeravane hipoteze odbačene, nalazi su vrijedni i uklapaju se u prostor koji teorijski okvir definira ili dopušta. Nije pronađena očekivana statistički značajna negativna korelacija inklinacije ekonomskom materijalizmu i afiniteta prema fantastičnom, ali uz detaljniji instrumentarij i veći uzorak nije isključena mogućnost pronalaska drugačije relacije. Povezanost pojedinih psihosocijalnih, sociokulturnih i sociodemografskih odrednica s afinitetom prema fantastičnom također može biti provjerena uz adekvatni uzorak i revidirani instrumentarij.

Zaključci došeni na temelju provjerenih hipoteza vrijede, ali upravo ograničeni na uvjete u kojima su doneseni; zaključci koji bi imali težinu generalizacije trebali bi biti doneseni na temelju istraživanja na opsežnijem uzorku. Uzimajući u obzir ograničenja vezana uz uzorak (reprezentativnost i način odgovora na pitanja), a i eksploratorni karakter ovog istraživanja, nastavak ispitivanja ove teme trebao bi ispraviti manjkavosti ovog pokušaja, i tražiti moguću tipologiju povezanosti straha od i vjerovanja u fantastična bića. Posebno zanimljiv nalaz onaj je o diskrepanciji vjerovanja u i straha od pojedinih fantastičnih bića; upravo niži rezultat na skali vjerovanja, a viši na skali straha sugerira postojanje prostora u mentalnom pejzažu ljudi koji (1) poziva na

istraživanje moguće tipologije razloga ili motiva iza relacije straha, vjerovanja i tipa same strepnje, a i koji (2) ne podliježe samo razumu, nego i iracionalnim referencijskim sustavima.

7. LITERATURA

- Altman, R. (1999) *Film/Genre*. Bury St Edmunds: British Film Institute.
- Baillie, J. (1998) An essay on the sublime. U: Ashfield A., de Bolla, P. (eds.), *The sublime: a reader in British eighteenth-century aesthetic theory*, 87-100.
- Becker, H. S. (2009) *Svjetovi umjetnosti*. Zagreb: Jesenski i Turk.
- Burke, E. (2005) *The Works of the Right Honourable Edmund Burke, Vol I. (of 12)*. URL: <http://www.gutenberg.org/files/15043/15043-h/15043-h.htm> (4.4.2016.)
- Cameron, W. B. (1963) *Informal sociology: a casual introduction to sociological thinking*. New York: Random House.
- Carmines, E.G. i Zeller, R. A. (1979) *Reliability and Validity Assessment*. Beverly Hills: Sage Publications.
- Carroll, N. (1990) *The Philosophy of Horror*. New York: Routledge.
- Carroll, N. (1994) *The Paradox of Junk Fiction*. URL: <http://muse.jhu.edu/article/416157/pdf> (31.5.2016.)
- Carroll, N. (2001) *Beyond Aesthetics: Philosophical Essays*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Castells, M. (2011) *A Network Theory of Power*. URL: <http://faculty.georgetown.edu/irvinem/theory/Castells-Network-Power-2011.pdf> (6.3.2016.)
- Coleridge, S. T. (2013, ¹1817) *Biographia Literaria*. URL: http://www.gutenberg.org/files/6081/6081-h/6081-h.htm#link2H_LIST (01.07.2015.)
- Čulig, B., Klasnić, K. (2009) *Tipologija prosvjednika i politički stavovi: Analiza jednog studentskog bunta*. URL: http://www.hsd.hr/web/images/stories/kongres/culig_benjamin-klasnic_ksenija.pdf (14.09.2014.)
- Deutsch, E. (1975) *Studies in Comparative Aesthetics*. Honolulu: University of Hawaii Press.
- Đurić, M. (1964) *Sociologija Maksa Webera*. Zagreb: Matica Hrvatska.
- Ellison, D. (2001) *Ethics and aesthetics in European modernist literature: From the Sublime to the Uncanny*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Feyerabend, P. (1985) *Kako zaštititi društvo od nauke*, u: Sesardić, Neven (ur.), *Filozofija nauke*, Beograd: Nolit.
- Foucault, M. (1980) *Power/Knowledge: Selected Interviews and Other Writings 1972-1977*. URL: <http://uwf.edu/dearle/foucault.pdf> (16.01.2015.)
- Fowkes, K. A. (2010) *The Fantasy Film*. Singapur: Wiley-Blackwell.
- Freud, S. (1919) *The Uncanny*. URL: <http://web.mit.edu/allanmc/www/freud1.pdf> (14.09.2014.)
- Freund, J. (1968) *The Sociology of Max Weber*. London: Allen Lane the Penguin Press.
- Gardiner, M. (2000) *Critiques of everyday life*. London: Routledge.
- Gunning, T. (2008) *Uncanny Reflections, Modern Illusions: Sighting the Modern Optical Uncanny*. U: *Uncanny Modernity: Cultural Theories, Modern Anxieties*, Jo Collins i John Jervis (eds). Houndmills, Basingstoke, Hampshire, New York: Palgrave MacMillan.
- Hanich, J. (2010) *Cinematic Emotion in Horror Films and Thrillers*. New York: Routledge.
- Huskinson, L. (2010) „Analytical Psychology and Spirit Possession: Towards a Non-Pathological Diagnosis of Spirit Possession“. U Schmidt, B.E., Huskinson, L.(eds.) *Spirit Possession and Trance: New Interdisciplinary Perspectives. Continuum Advances in Religious Studies*, 71-96. London, New York: Continuum.
- Inglehart, R. F. (2008) *Changing Values among Western Publics from 1970 to 2006*. URL: <https://www.hse.ru/pubs/share/direct/document/74682396> (22.4.2016.)
- Jenkins, R. (2000) *Disenchantment, Enchantment and Re-Enchantment: Max Weber and the Millennium*. URL: <http://maxweberstudies.org/kcfinder/upload/files/MWSJournal/1.1pdfs/1.1%2011-32.pdf>(25.02.2015.)
- Kant, I. (2011) *Cambridge Texts on the History of Philosophy. Kant: Observations on the Feeling of the Beautiful and Sublime and Other Writings*. New York: Cambridge University Press.
- Kearney, R. (2003) *Strangers, Gods and Monsters: Interpreting otherness*. London, New York: Routledge.
- Klasnić, K., Čulig, B. (2009) *Religijski identitet u kontekstu sociodemografskih karakteristika i političkih stavova*. U Marinović, A., Zrinščak, S., Marinović Jerolimov, D., Ančić, B. (eds) *Društvene promjene i društvena struktura: Hrvatska 20 godina kasnije*. Zagreb: Hrvatsko sociološko društvo.
- Knezović, Z. (1981) *Hijerarhijska faktorska analiza i neke metrijske karakteristike Rotterove skale unutrašnjeg naprama izvanjskom mjestu kontrole potkrepljenja*. *Revija za psihologiju*, Vol. 18, 35-43.
- Krauss, L.M (2004) *Fizika Zvezdanih staza*. Čakovec: Jesenski & Turk.
- Kuhn, Annette (ur.) (2003) *Alien Zone: Cultural Theory and Contemporary Science Fiction Cinema*. London: Verso.

- Latour, B. (2004) *Nikada nismo bili moderni*. Zagreb: arkzin/aiir.
- Lovecraft, H. P. (2000; ¹1927) *Supernatural Horror in Literature*. The H.P. Lovecraft Omnibus 2: *Dagon and Other Macabre Tales*. HarperCollins Publishers.
- Pascal, B. (2006) *Pascal's Pensées*. URL: https://www.gutenberg.org/files/18269/18269-h/18269-h.htm#FNanchor_233_237 (22.4.2016.)
- Plantinga, C. (2009) *Moving Viewers: American film and the Spectator's Experience*. Berkley: University of California Press.
- Poe, E. A. (2004) *Umorstva u Ulici Mourgue i druge priče*. Graz: Večernji List d.d.
- Propp, V. J. (2003) *Morphology of the Folktale*. Austin: University of Texas Press.
- Rabkin, E. S. (2015) *Fantasy and Science Fiction: The Human Mind, Our Modern World*. Coursera. URL: <https://www.coursera.org/course/fantasysf> (14.4.2016.)
- Ritzer, G. (1999) *Mekdonaldizacija društva: Istraživanje mijenjajućeg karaktera suvremenog društvenog života*. Zagreb: Jesenski i Turk.
- Rokeach, M. (1973) *The nature of human values*. New York: Free Press.
- Rotter, J. B. (1975) Some problems and misconceptions related to the construct of internal versus external control of reinforcement. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, Vol. 43, No. 1, 56-67.
- Royle, N. (2003) *The uncanny*. Manchester: Manchester University Press.
- Schelsky, H. (1965) *Auf der Suche nach Wirklichkeit: gesammelte Aufsätze*. Dusseldorf: Diederichs.
- Schneider, S. J. (ur.) (2009) *Horror Film and Psychoanalysis: Freud's Worst Nightmare*. New York: Cambridge University Press.
- Schütz, A. (1970) *On phenomenology and social relations: selected writings*. Chicago: University of Chicago Press.
- Spranger, E. (1942) *Oblici života: duhovnoznanstvena psihologija i etika ličnosti*. Zagreb: Matica Hrvatska.
- Tolkien, J. R. R. (1983) On Fairy Stories. U Tolkien, C. (ed.) *The Monsters and the Critics and Other Essays*, 109-161. London: George Allen and Unwin.
- Tuan, Yi-Fu (1998) *Escapism*. Baltimore, London: The Johns Hopkins University Press.
- Worland, R. (2007) *The horror film – An introduction*. Singapur: Blackwell Publishing LTD.
- Wrong, D. (ed.) (1970) *Max Weber*. Engelwood Cliffs: Prentice-Hall.
- Zvonarević, M. (1985) *Socijalna psihologija*. Zagreb: Školska knjiga.

Gdje su bili potrebni, prijevodi sa stranih jezika su autorovi.

8. PRILOZI

Prilog 1: Rezultati na *indeksu odgledanih filmova*

	Nisam nikada čuo za njega	Nisam gledao, ali sam čuo za njega	Gledao sam
	N %	N %	N %
Terminator (1984., J. Cameron, A. Schwarzenegger)	0,0	19,0	81,0
Lord of the Rings serijal (2001. – 2003., P. Jackson, E. Wood)	0,0	8,9	91,1
Ragewar (1984., D. Allen, J. Byron)	78,0	17,3	4,8
Ghostbusters (1984., I. Reitman, B. Murray)	5,4	17,3	77,4
Excalibur (1981., J. Boorman, N. Terry)	20,2	42,9	36,9
Fire and Ice (1983., R. Bakshi, R. Norton)	60,7	28,6	10,7
Conan the Barbarian (1982., J. Milius, A. Schwarzenegger)	5,4	36,3	58,3
Quest (1984., E. Bass, J. Abbott)	68,5	26,2	5,4
The Wizard of Oz (1939., V. Fleming, J. Garland)	3,0	25,6	71,4
Harry Potter serijal (2001. – 2011., razni redatelji, D. Radcliffe)	0,0	8,9	91,1

Edge of Tomorrow (2014., D. Liman, T. Cruise)	35,7	35,1	29,2
Mad Max (1979., G. Miller, M. Gibson)	1,2	30,4	68,5
They Live (1988., J. Carpenter, R. Piper)	57,7	25,6	16,7
The Evil Dead (1981., S. Raimi, B. Campbell)	41,7	37,5	20,8
Independence Day (1996., R. Emmerich, W. Smith)	7,1	22,6	70,2
Event Horizon (1997., P.S. Anderson, L. Fishburne)	60,7	27,4	11,9
Barbarella (1968., R. Vadim, J. Fonda)	61,9	25,0	13,1
Frankenstein (1931., J. Whale, B. Karloff)	3,0	51,8	45,2
Nosferatu (1922., F.W. Murnau, M. Shreck)	28,6	44,0	27,4
Star Trek (2009., J.J. Abrams, C. Pine)	3,6	42,3	54,2
Star Trek: The Motion Picture (1979., R. Wise, W. Shatner)	5,4	50,6	44,0
Star Wars: A New Hope (1977., G. Lucas, M. Hamill)	3,0	31,5	65,5
Avatar (2009., J. Cameron, S. Worthington)	1,2	25,6	73,2
The Masque of the Red Death (1964., R. Corman, V. Price)	78,0	17,3	4,8
The Omega Man (1971., B. Sagal, C. Heston)	80,4	14,3	5,4
The Avengers (2012., J. Whedon, R. Downey Jr.)	8,3	36,3	55,4
Back to the Future (1985., R. Zemeckis, M. J. Fox)	6,5	20,2	73,2
Forbidden Planet (1956., F. M. Wilcox, W. Pidgeon)	52,4	33,3	14,3
I am Legend (2007., F. Lawrence, W. Smith)	8,9	25,6	65,5
Stalker (1979., A. Tarkovsky, A. Freyndlikh)	57,7	29,2	13,1
The Thing (1982., J. Carpenter, K. Russell)	36,9	31,0	32,1
Alien (1979., R. Scott, S. Weaver)	11,3	30,4	58,3
Metropolis (1927., F. Lang, B. Helm)	40,5	39,3	20,2
Brazil (1985., T. Gilliam, J. Pryce)	68,5	16,7	14,9
2001: A Space Odyssey (1968., S. Kubrick, K. Dullea)	9,5	39,3	51,2
Night of the Living Dead (1968., G. Romero, D. Jones)	25,6	47,6	26,8
Hellraiser (1987., C. Barker, A. Robinson)	48,8	32,7	18,5
The Blair Witch Project (1999., D. Myrick, H. Donahue)	25,0	35,7	39,3
The Exorcist (1973., W. Friedkin, E. Burstyn)	4,8	45,2	50,0
Tron (1982., S. Lisberger, J. Bridges)	46,4	34,5	19,0
The Devil Rides Out (1968., T. Fisher, C. Lee)	75,6	18,5	6,0

SAŽETAK

Ovaj se rad bavi provjerom nekih psihosocijalnih, sociokulturnih, sociodemografskih i socioekonomskih odrednica afiniteta prema fantastičnom, ograničeno na film. Fantastično je shvaćeno kao ono što na smislen ali ne i racionalan način odudara od svakodnevnice, a navedeni podžanrovi (znanstvena fantastika, *fantasy* i horor) definiraju se *post-hoc* prema korištenim leitmotivima. Weberova teorija racionalizacije korištena je kao tumačenje čestog statusa fantastičnog kao inferiornog naprema poimanog stvarnog, pa osnovna hipoteza rada glasi da postoji negativna korelacija između inklinacije ekonomskom materijalizmu i afiniteta prema fantastičnom. Istraživanje je provedeno metodom ankete na uzorku od 168 ispitanika s hrvatskih sveučilišta. Osnovna hipoteza je odbačena, ali uz napomenu da bi relacija između testiranih vrijednosti vjerojatno bila drugačija na opsežnijem (i time za tematiku primjerenijem) uzorku.

Ključne riječi:afinitet prema fantastičnom, ekonomski materijalizam, fantastično, fantastični film, racionalizacija

SUMMARY

In this paper, a search for some psychosocial, sociocultural, sociodemographic, and socioeconomic correlates with the affinity for the fantastic (limited to film) is made. The fantastic is considered that which contrasts the everyday in a meaningful but not rational manner, and the mentioned subgenres (science fiction, fantasy, and horror) are defined *post-hoc* by the used leitmotifs. Weber's theory of rationalization is used to explain the common status of the fantastic as being inferior to the conceived real, therefore the basic research hypothesis states that there is a negative correlation between inclination to economic materialism and the affinity for the fantastic. The survey was executed on a sample of 168 students from various croatian universities. The basic hypothesis was rejected, but with noting that the relation between the tested values would probably be different on a more extensive (and thus more appropriate for this subject) sample.

Keywords: affinity for the fantastic, economic materialism, the fantastic, fantastic film, rationalization